

RIGOR CIENTÍFIC, CATALANITAT INDEFALLENT

RAFAEL PATXOT I JUBERT
(1872-1964)

MANUEL CASTELLET
CURADOR

Institut
d'Estudis
Catalans

PUBLICACIONS DE LA PRESIDÈNCIA 40 / 2014

Rafael Patxot, l'any 1931. Fotografia de J. Pons per al llibre *Miscel·lània Patxot, estudis de dret públic*

Rigor científic,
catalanitat indefallent

Rafael Patxot i Jubert (1872-1964)

A cura de MANUEL CASTELLET

Rigor científic, catalanitat indefallent : Rafael Patxot i Jubert (1872-1964). —
(Publicacions de la Presidència ; 40)
Referències bibliogràfiques
ISBN 9788499652085
I. Castellet, Manuel, 1943- ed. II. Institut d'Estudis Catalans
III. Col·lecció: Publicacions de la Presidència ; 40
1. Patxot i Jubert, Rafael, 1872-1964 2. Meteoròlegs — Catalunya — Biografia
3. Mecenes — Catalunya — Biografia
929Patxot i Jubert, Rafael

Coordinació de l'edició: Gabinet de la Presidència

© dels autors dels textos

© 2014, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: març del 2014

Tractament digital de les imatges: Ramon Barnadas

Disseny de la sobrecoberta: Teresa Sabater

Compost per Anglofort, SA

Imprès a Impresión Offset Derra, SL

ISBN: 978-84-9965-208-5

Dipòsit Legal: B. 5400-2014

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

ÍNDIX

Presentació

Joandomènec Ros
President de l'Institut d'Estudis Catalans 7

Text de Núria i Rafel Carreras Patxot, néts de Rafael Patxot,
llegit durant l'acte de presentació de l'«Any Univers Patxot»,
celebrat a la seu de la Diputació de Barcelona el dia 28 de gener de 2014 11

Rafael Patxot, de científic i humanista a mecenes

Manuel Castellet
Secció de Ciències i Tecnologia de l'IEC
President estat de l'Institut d'Estudis Catalans 13

Rafael Patxot, mecenes de l'Institut d'Estudis Catalans

Josep Massot i Muntaner 5
Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans 39

Rafael Patxot meteoròleg

Josep Batlló
Instituto Dom Luiz. Universitat de Lisboa 59

PRESENTACIÓ

JOANDOMÈNEC ROS,

PRESIDENT DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

L'Institut d'Estudis Catalans (IEC), com moltes altres institucions de ciència i cultura a casa nostra, ha hagut de passar períodes de plenitud i reconeixement i altres, alguns molt llargs, de persecució, clandestinitat i tolerància vigilada per part de règims autoritaris que no creien ni en la ciència ni en la cultura catalana. Aquests tràngols els va poder capejar l'IEC gràcies a persones que s'entossudiren a fer allò que el país necessitava, malgrat l'oposició frontal del poder.

Encara que és difícil fer-ne una classificació, podríem dir que aquestes persones eren de tres menes. Un primer tipus és el dels estudiosos, de tots els camps, que, des de l'exili i, en especial, en l'exili interior, continuaren treballant en els seus respectius camps del saber i publicant els resultats de les seves recerques, quan podien, en la seva llengua. Un altre tipus és el dels gestors de l'IEC, o d'allò que en quedava, que mantingueren la flama i els contactes nacionals i internacionals i cercaren complicitats (i, sobretot, finançament). El tercer tipus, finalment, és el dels filantrops, que, de moltes maneres, ajudaren l'Institut amb aportacions dineràries o en espècie (per exemple, cedint locals, sovint la seva pròpia llar, perquè s'hi poguessin continuar desenvolupant les activitats acadèmiques). De vegades, en alguns d'aquests patriotes coincidiren més d'una d'aquestes funcions; així, Ramon Aramon i Serra fou un exemple d'estudiós que alhora féu possible amb la seva gestió la continuïtat acadèmica i administrativa de l'Institut en els anys eixorcs.

8

És ben remarcable el cas de Rafael Patxot i Jubert, que conjuminava la tasca cultural i científica amb el mecenatge, no solament d'estudis de l'Institut sinó també de moltes iniciatives científiques i acadèmiques, no poques de les quals eren seves: les havia pensat —sovint fins al mínim detall— i promogut ell mateix. Patxot no fou un mecenes «passiu», en el sentit de tants altres prohoms de la burgesia i la indústria catalanes que ajudaren econòmicament l'Institut i altres entitats cultes del país, dedicades a activitats científiques i acadèmiques allunyades de les dels mecenes. Ben al contrari, Patxot fou un personatge inquiet, generador i actor de moltes empreses culturals que entenia que li calien al país, abrandat defensor de l'IEC i de la seva tasca, veritable mecenes de l'Institut quan les dictadures n'estroncaren el finançament o l'activitat. Hom podria dir que, com sovint s'ha esdevingut en aquest país, Patxot dugué a terme tasques de suplència que les administracions no podien o no volien fer, si més no en aquests dos àmbits fonamentals: el finançament de la recerca i la cultura i l'endegament de projectes científics i acadèmics.

Patxot, des de Catalunya fins que s'exilià i des de Suïssa a partir del 1936, fou el principal generador dels «fons de resistència» per a les tasques de l'Institut, com abans havia estat el principal valedor de les recerques meteorològiques (la seva contribució a l'*Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel* fou molt més que filantròpica) i impulsor d'estudis històrics i culturals.

En aquest any en què la comunitat científica i cultural catalana commemora el cinquantenari de la mort de Patxot, l'Institut d'Estudis Catalans ha volgut honorar la figura del científic, humanista i mecenes amb una jornada en la qual

s'han tractat diversos aspectes de Rafael Patxot vinculats amb l'Institut. Els textos que s'apleguen en aquest volum —sobre la persona i els seus valors, sobre el meteoròleg i sobre el mecénatge a l'Institut— són prou informatius perquè jo vulgui fer-ne ara i aquí un resum. Però sí que crec que cal una reflexió que relligui el paper de Rafael Patxot envers l'Institut, en un passat difícil tant des del punt de vista polític com econòmic, amb el rol actual d'aquest com a acadèmia nacional catalana, i en un present també complicat, per bé que molt diferent del de llavors.

L'IEC es finança majoritàriament, en aquestes darreres dècades, amb les aportacions de les administracions públiques, principalment de la Generalitat de Catalunya. Aquestes administracions forneixen els cabals necessaris per al funcionament genèric de l'Institut, en totes les seves vessants, i de vegades encarreguen i promouen també activitats concretes que tenen interès a desenvolupar, des de projectes de recerca fins a publicacions, des de jornades d'estudi fins a commemoracions. En els darrers temps, però, ambdues aportacions, les dineràries i els suggeriments d'activitats, s'han fet més escadusseres. Les primeres s'entenen, atesa la situació econòmica general i les retallades pressupostàries, que afecten totes les partides de les administracions, i des de la Presidència de l'Institut intentem minimitzar-ne els efectes sobre l'activitat de la institució.

Les segones, però, són més difícils de comprendre. En els Estatuts de l'IEC es remarca que entre les seves finalitats, a més de «l'alta investigació científica i, principalment, la de tots els elements de la cultura catalana», hi ha la de «realitzar, quan s'escaigui, tasques d'assessorament dels poders públics i altres institucions». Actualment, l'estol d'experts en els diferents camps de les ciències, les tècniques i les humanitats és molt més nombrós i complet que fa un segle, i l'IEC no té pas, sortosament, l'exclusiva de l'expertesa en aquests camps, en què universitats i centres de recerca destaquen a escala nacional i internacional. Però trobem a faltar, i molt, la demanda d'aquest servei d'assessorament dels poders públics, així com els suggeriments d'encetar noves tasques de recerca i estudi sobre àmbits que siguin importants per al país.

Les seccions de l'Institut, igual que les seves societats filials, saben en quins camps s'ha de fer recerca: la fan en gairebé tot el ventall de les ciències i les humanitats, i la seva producció científica, es mesuri com es mesuri, és prou digna i equiparable a la que es fa arreu del país. Però els poders públics, com a representants de la ciutadania (al servei de la qual està l'Institut), ens haurien de demanar aquest assessorament en qualssevol de les àrees d'aquest ventall, i no ho fan prou. En part, això ho hem pogut salvar oferint a les administracions, *motu proprio*, informes, dictàmens, projectes i serveis diversos. Però no ens sentim prou utilitzats per les autoritats en allò que sabem fer. L'Institut d'Estudis Catalans és, des que es creà, una estructura d'estat d'aquest país que volem cada cop més lliure; i voldríem que els nostres representants polítics també ho creguessin.

Vet aquí la connexió amb el paper del mecenes que glossem. Rafael Patxot no només finança l'Institut quan altres institucions no podien o no volien fer-ho: marcà el camí de recerques i estudis fonamentals, encara valuosos a tres quarts

de segle de distància. Això és el que volem dels nostres sostenidors ara, siguin les administracions o els mecenes: que no solament permetin amb les seves aportacions econòmiques el funcionament de l'IEC en les seves tasques de recerca i estudi, sinó que també ens demanin esforços concrets pel bé del país i de la seva cultura. Ens calen molts Patxots per a continuar essent útils al país, i no solament entre les persones privades, sinó també entre les públiques.

El promotor de la jornada commemorativa dels cinquanta anys de la mort de Rafael Patxot i alhora curador d'aquest volum ha estat el president Manuel Castellet, a qui cal agrair l'interès que ha mostrat perquè ambdues activitats arribessin a bon port. Agraïxo de cor als néts de Rafael Patxot, Núria i Rafel Carreras Patxot, la possibilitat que ens han ofert de publicar en aquest volum l'emotiu text que van escriure perquè fos llegit en l'acte de presentació de l'Any Univers Patxot.

Manuel Castellet és també un dels autors del llibre, i amb Josep Massot i Josep Batlló ens han traçat un retrat complet del Patxot científic i mecenes. En això ha tingut la inestimable col·laboració del Gabinet de la Presidència, del Servei Editorial i del Servei de Documentació i Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. Tots ens n'hem de felicitar.

TEXT DE NÚRIA I DE RAFEL
CARRERAS PATXOT,
LLEGIT A LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA
EL 28 DE GENER DE 2014

Autoritats, Senyores i Senyors,

Atesa la impossibilitat d'assistir personalment a aquest acte en record de l'obra del nostre avi, Rafael Patxot i Jubert, volem fer-los arribar aquest curt missatge per agrair l'afany de totes les Institucions i persones, i de les autoritats, que col·laboren aquest any a la divulgació de la tasca de Rafael Patxot. Quedem impressionats en veure l'interès que tothom ha posat en iniciatives molt variades, molt ben coordinades i molt boniques.

Ben poca gent és conscient, però, que el nostre avi va sacrificar la seva vocació per donar-se completament a la cultura catalana. Va permetre a entitats i a persones individuals d'acomplir-se plenament i, per aquest motiu, no va poder-ho fer ell mateix. Quantes vegades ens ha dit: «La meua vida contenia quelcom que no ha pogut esplanar i que morirà amb mi». I ha escrit: «Jo moriré lluny de la meua terra, després d'haver-la servit tant com he pogut, àdhuc sacrificant-li la meua trajectòria personal íntima».

El preu interior que ell va pagar per sostenir, dilatar i fer que s'il·luminés fins al nivell internacional el món cultural i intel·lectual de Catalunya, ha estat ben poc reconegut. Què hauria estat de Rafael Patxot sense el destí que li va matar la seva vocació íntima? Potser un gran savi, o un gran escriptor, o —qui sap?— un artista?...

En Rafael Patxot, amb una intel·ligència visionària, acompanyada de la generositat del sentiment per una terra que va estimar amb tanta passió, no va buscar mai reconeixement, honor, glòria ni poder. Hi era completament insensible.

Però, estem segurs que, sorprès, hauria estat emocionat en veure ara l'impuls desinteressat, generós i entusiasta de tants —i tan diferents— àmbits de la cultura catalana actual en favor de fer conèixer la seva obra.

I nosaltres agraïm de tot cor que cinquanta anys després del seu traspàs, la seva aportació sigui recordada amb il·lusió i amb aquest afecte, aquesta intel·ligència i aquesta serenor.

Núria i Rafel Carreras Patxot

**RAFAEL PATXOT,
DE CIENTÍFIC I HUMANISTA A MECENES**

MANUEL CASTELLET

SECCIÓ DE CIÈNCIES I TECNOLOGIA DE L'IEC

PRESIDENT ESTAT DE L'IEC

Ara fa cinquanta anys mal comptats que Josep Iglésies i Fort (1902-1986) escrivia a *Serra d'Or*¹ que «no n'hi ha hagut cap [de mecenatge] [...] tan vast, tan profund, tan intencionat i tan intel·ligent com el que li oferí [a la cultura catalana] Rafael Patxot i Jubert [...] i la part conscient de Catalunya li deu encara l'expressió de reconeixença pels seus alts mecenatges».

He recuperat aquestes frases escrites pocs mesos després que Patxot celebrés els noranta anys a Ginebra, perquè ara, al cap de mig segle, encara són plenament vigents i desitgem que aquest any 2014, en commemorar el cinquantenari de la seva mort, generacions de catalans d'arreu que no el van conèixer prenguin consciència d'allò que pot fer un home quan té els mitjans i, sobretot, quan té l'esperit de viure la seva catalanitat per mitjà de la cultura, la ciència, la convicció, el rigor i la generositat.

UN BREU REPÀS BIOGRÀFIC

Nat a Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà) el 8 de maig de 1872 en el si d'una família d'industrials surers, estudià uns anys a les Escoles Pies i obtingué a Barcelona el títol de pèrit mercantil. L'any 1886 estudià a París i posteriorment a Londres i a Cambridge i aquesta darrera estada el configurà intel·lectualment, ja que, com ell mateix va escriure, s'enduia «les idees d'aquell país, que lliguen tan bé amb el nostre temperament català». D'Anglaterra incorporà l'interès per coses tan variades com el piano, el microscopi, la histologia, les matemàtiques, la física, el futbol, la bicicleta, l'orientalisme, l'astronomia, la meteorologia...i, per damunt de tot això, per Catalunya.

La mort prematura de la seva mare quan ell tenia disset anys i la del pare tres anys més tard van canviar el rumb d'una possible brillant carrera científica. Amb vint-i-un anys acabats de fer es va haver de responsabilitzar d'una important fàbrica de taps de suro que exportava gairebé tota la seva producció a la *Champagne* francesa, i, al mateix temps, de la cura dels seus cinc germans. Pocs anys després va iniciar la restauració de la casa pairal, situada al passeig del Mar, en la qual bastí un observatori astronòmic de primer nivell, que per a ell fou l'instrumental necessari per a l'estudi del cel, tant des del punt de vista dels astres com dels núvols i la meteorologia.

Casat l'any 1884 amb Lluïsa Rabell i Cibils —amb la qual tingué tres filles—, la situació de conflictivitat social i laboral que visqué Sant Feliu l'any 1900 el feren decidir a traslladar-se a Barcelona, on acabà fent-se càrrec dels negocis del seu sogre, tot i que mantingué sempre una estreta vinculació amb la ciutat natal.

Altres aspectes de la vida de Patxot els anirem desgranant en els apartats posteriors, però aquí convé parlar dels seus darrers dies a Catalunya. Al final del

1. Josep IGLÉSIES, *L'obra i el mecenatge intel·lectual de Rafael Patxot i Jubert*, Serra d'Or, 2a. època - any V, núm. 2, pàgines 30-33, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1963.

Lluïsa Rabell poc abans de casar-se.

Rafael Patxot poc abans de casar-se.

mes de juliol de 1936, un grup d'incontrolats es desplaçaren a la masia Mariona —que havia construït l'arquitecte olotí Josep Danés prop de Mosqueroles, al Montseny, i on el matrimoni Patxot passava uns dies de descans— per arrencar-los d'allà, amb tiroteig, escorcoll i greu perill d'afusellament sumari. Sortosament, la intervenció d'Eduard Fontserè i, sobretot, de Ventura Gassol —conseller de Cultura de la Generalitat—, que simulava, el dia 3 d'agost, un arrest, permeté traslladar-los a Barcelona i, el 4 d'agost, embarcar-los en un torpediner de l'armada francesa ancorat al port, que els desembarcà a Portvendres. A l'Alta Cerdanya, a Sallagosa, retrobaren la seva filla Concepció amb el seu marit i els tres fills, que hi passaven les vacances d'aquell fatídic estiu. L'exili havia començat, un exili del qual no retornaria mai. Morí a Ginebra el 8 de gener de 1964.

Rafael Patxot és un cas singular de clarividència, ponderació i coneixement profund de les circumstàncies socials, científiques i culturals del primer terç del segle xx a Catalunya. La seva talla humana, la seva permanent ànsia filantròpica i la seva abnegada dedicació a l'impuls científic i cultural de Catalunya el fan una persona decisiva en la societat catalana d'aquell període.

LA PERSONALITAT, MOTOR DEL MECENATGE

És deslligable l'actuació de Patxot com a mecenes de la seva personalitat, de les seves creences, dels seus valors? Certament no, i no es pot entendre la immensa obra que dugué a terme sense conèixer el científic i l'humanista en tota la seva amplitud.

De la seva personalitat, Joaquim Maluquer i Sostres (1930-2011)—becari de Patxot a Ginebra, que el visitava amb freqüència— en destaca en el llibre *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*²:

[...] la independència de criteris i d'actuacions [...] guiada i temperada per un insubornable sentiment del deure, de la justícia i d'amor a Catalunya; una radical intransigència amb la falsedat, el deshonor i la mentida [...]; una concepció de la riquesa, altament responsable, que la reduïa a un mitjà per a dur a terme una obra social i cultural; i, relacionat amb l'anterior, un estil de vida, personal i familiar, d'una total sobrietat, que, en certa mesura, era la contra figura dels seus mecenatges.

Només si som capaços d'interpretar correctament aquests mots de Maluquer, si som capaços de penetrar en la personalitat de Patxot, podrem comprendre la multiplicitat d'iniciatives culturals, socials i científiques que impulsà i de les quals es responsabilitzà econòmicament.

EN RECORD DE LA SEVA FAMÍLIA

16 Les primeres accions de mecenatge de Patxot es basen en el record de la seva família: avi, pares i filles.

Fill d'Eusebi Patxot i Llagustera (1845-1893) i de Clara Jubert i Peyà (1852-1890), nét de Rafael Patxot i Ferrer (1810-1886), Rafael Patxot i Jubert es casà, com ja hem dit, l'any 1894 amb Lluïsa Rabell i Cibils (1873-1965), amb la qual tingueren a Sant Feliu dues filles: Montserrat (1895-1919) i Maria (1897-1925). Aquest fou l'entorn familiar íntim de Patxot a la seva vila natal de Sant Feliu de Guíxols—posteriorment, ja a Barcelona, naixeria la tercera filla, Concepció (1905-1962)— i els inicis del seu mecenatge foren un tempteig en un camp desconegut per ell fins aleshores. Amb la voluntat de recordar i homenatjar els membres de la seva família difunts, Patxot donava resposta a Virgili quan a l'*Eneida* (8,112) diu: «Què us ha induït, joves, a temptar camins desconeguts?», uns camins que, amb el temps, esdevingueren fressats i dominats i s'estengueren com una xarxa a tots els camps del coneixement.

Cinc iniciatives de Patxot dels primers anys del seu mecenatge cal incloure-les en aquest apartat. Cronològicament són: la Fundació Montserrat Patxot i Rabell, els Concursos musicals Eusebi Patxot i Llagustera, els concursos Rafael Patxot i Ferrer, la Fundació Clara Jubert de Patxot i la Fundació Maria Patxot i Rabell.

Quan l'any 1919, establerts ja a Barcelona des de començament de segle, morí de grip espanyola la filla gran, Montserrat, als vint-i-quatre anys, Rafael Patxot decidí crear, en record seu, la **Fundació Montserrat Patxot i Rabell**, per

2. Joaquim MALUQUER I SOSTRES, *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, Editorial Pòrtic, «Vides i memòries»/10, Barcelona, 1994.

mitjà de la qual, d'una banda, dotava anualment una noia guixolenc nascuda l'any de la convocatòria amb una llibreta d'estalvis en la modalitat de capital reservat, una acció que cal entendre com d'alliberament de la dona, atès que el dia de demà li permetria un alt nivell d'independència; i, de l'altra, es feia càrrec del pagament de la biblioteca de l'Institut de Cultura de la Dona, creada l'any 1909, que dirigia Francesca Bonnemaïson.

Montserrat, la filla gran.

El mateix any 1919, Patxot volgué establir un record perenne per al seu pare, persona culta, viatjada, intel·ligent, sensible i que dedicà la seva curta vida a la direcció d'una fàbrica amb tres-cents treballadors, a la família i a la música, especialment al piano. Eusebi Patxot patí els darrers anys de la seva vida un dolorós reuma inflamatori que li dificultava caminar, li deformava els canells i li provocava un procés accelerat de ceguesa, un patiment que el fill va sublimar amb «el sofriment és un mitjà, un element de perfecció» i va materialitzar amb la creació dels **concursos musicals Eusebi Patxot i Llagustera**, del desplegament dels quals tingué cura l'Orfeó Català. Es convocaren anualment, per a diferents tipus de composicions musicals, el dia 1 de desembre —data de naixement del pare—, i en foren guanyadors, entre d'altres, Juli Garreta (*Juny*), Higiní Anglès (*Músics vells de la terra*) o Joaquim Zamacois (*La sega*).

L'avi Rafael Patxot i Ferrer fou una figura emblemàtica a Sant Feliu de Guíxols. D'ell, en digué el nét en el document de creació dels concursos en record seu:

Eusebi Patxot i Llagustera, el pare.

De vigorosa actuació pública, era un home *self-made* amb una voluntat d'acer, moguda per un esperit de govern dreturer com pocs; alcalde quasi vitalici, fou defensor valent, àdhuc temerari, del civisme en un temps quan autoritat i arbitrietat eren massa sovint sinònims; cor generós, sacrificà el propi interès i arriscà la seva vida per al bé del poble.

Sens dubte, el Rafael Patxot nét heretà una part molt important de la genètica del Rafael Patxot avi i de la transmissió cultural de la família. Volent honorar aquesta figura cívica, Patxot instaurà l'any 1920 els **concursos Rafael Patxot i Ferrer**, destinats a premiar «estudis monogràfics sobre temes que s'adiguin amb les aficions o les maneres d'ésser d'aquell patrici, que encomana a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona» fins al 1930. Aquestes, temàtiques es van materialitzar en estudis històrics, polítics o socials. Noms com Ferran Soldevila, Ulla Deibel, Jacques Flach, Harris S. Hutchinson o Josep A. Vandellós foren alguns dels guanyadors. Es convocaven cada any el dia 28 de gener —data del naixement de l'avi.

Aquell mateix any, en memòria de la seva mare, morta quan ell tenia disset anys, Patxot creà la **Fundació Clara Jubert de Patxot**, l'objectiu de la qual era millorar la situació de les dones necessitades residents a Sant Feliu de Guíxols. A

aquest efecte, s'atorgava anualment una ajuda econòmica a una guixolenc, que consistia en una assegurança maternal o una pensió de vellesa. L'atorgament es feia el 24 de gener —data de naixement de la mare—, i el capital inicial a partir del qual es generaria una rendibilitat s'ingressava en una llibreta d'una entitat bancària.

Rafael Patxot i Ferrer, l'avi.

Clara Jubert de Patxot, la mare

Aquests anys vint del segle passat no foren fàcils per al matrimoni Patxot. A la mort de la filla gran, s'hi afegí, el 1925, la de Maria, la segona filla, d'una miocarditis aguda. Lluny d'enfonsar-se amb aquestes dues absències —simbolitzades més endavant en els dos xiprers plantats a la masia Mariona, al peu del Montseny—, Patxot volgué també honorar-la i constituí la **Fundació Maria Patxot i Rabell**, vinculada a l'Institut de Cultura de la Dona —de la directora de la qual Maria havia estat una estreta col·laboradora—, l'objecte de la qual era «oferir beques per a facilitar els estudis a noies catalanes que, tot i posseir una capacitat intel·lectual, estiguessin mancades de mitjans materials per a conrear-los». Durant els set anys que romangué activa aquesta fundació s'estimularen estudis de música, de magisteri o de ciències naturals a Barcelona i de filosofia a Friburg (Alemanya), de tocoginecologia i de psicologia experimental a Berlín (Alemanya), de farmacologia a Baltimore (EUA) o de matemàtiques a Lovaina (Bèlgica). Una iniciativa insòlita en aquella època que reflecteix la mentalitat avançada de Rafael Patxot.

20

Maria, la segona filla.

Les tres fundacions foren actives fins a l'any 1936 i els concursos foren integrats l'any 1926 en el marc de les activitats de l'aleshores novella Institució Patxot, de la qual parlaré més endavant.

LA FUNDACIÓ CONCEPCIÓ RABELL I CIBILS, VÍDUA DE ROMAGUERA

Els sogres de Patxot eren descendents de comerciants d'alt nivell. Els seus vaixells viatjaven dels principals ports italians —Gènova, Nàpols o Palerm— a l'Amèrica llatina —Cuba, l'Argentina, Uruguai...— en un negoci pròsper. Gent de caràcter, de resistència, de voluntat, de decisions capaces de dominar les circumstàncies. De cinc fills que tingueren, dos moriren de mesos, un tercer als setze anys, i només sobrevisqueren Lluïsa —que es casaria amb Rafael Patxot ben jove— i Concepció.

Concepció s'havia casat amb un acabalat argentí, Eduardo Romaguera del Alizar, de família també originària de Sant Feliu de Guíxols, d'on havia marxat el seu pare per fer fortuna a Amèrica. Segons es desprèn dels arxius familiars, fou propietari de béns escampats per tota l'Amèrica Central i del Sud, a més de Filipines i de diverses ciutats europees, París, Madrid, Sant Sebastià i Barcelona. La determinació de la seva nacionalitat fou objecte d'un cas jurídic important, recollit a *Le droit international théorique et pratique*, editat per Arthur Rousseau l'any 1896 a París.

A la mort del seu marit, Concepció Rabell heretà la meitat dels seus béns, però, víctima de la grip espanyola, morí l'any 1919. Com que el matrimoni no havia tingut fills, el testament de Concepció designava com a marmessor d'una part molt important dels seus béns Rafael Patxot, el qual disposava de plena llibertat per a decidir l'aplicació dels recursos provinents de l'herència. Una situació en la qual Patxot es trobà en contra de la seva voluntat i que canvià, en certa manera, la seva vida, com analitzarem més endavant. Fou aleshores que Patxot creà la **Fundació Concepció Rabell i Cibils**, la primera de les seves dues grans estructures de mecenatge. L'altra seria la Institució Patxot, uns quants anys més tard.

Mitjançant la Fundació Concepció Rabell i Cibils, va poder ampliar la seva gran obra de mecenatge cultural, i va promoure tres principals iniciatives: l'Estudi de la Masia Catalana, l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i l'edició de les *Cròniques catalanes*. A aquestes actuacions cal afegir una bona llista d'altres iniciatives de la fundació: el Premi als Jocs Florals, uns nous premis musicals, l'edició del llibre *Sobiranes de Catalunya* i els llibres de lectura per a infants, com a més destacades. Però Patxot no es limità a l'àmbit cultural i féu una reserva de les disponibilitats de la fundació recentment creada destinada als estudis científics de la nefologia catalana, l'estudi dels núvols.

L'**Estudi de la Masia Catalana** (EMC) és un projecte que neix de la convicció de Patxot que les nostres masies tenien un futur molt incert i que calia,

Logotip de la Fundació
Concepció Rabell i Cibils,
vídua Romaguera.

doncs, disposar-ne de tanta documentació —en textos i en imatges— com fos possible, perquè els catalans del demà sabessin d'on procedien. Remetem el lector al magnífic article de Montserrat Solà «L'Estudi de la Masia Catalana. La història d'un gran projecte»³ per a una visió exhaustiva de com s'inicià el projecte, com es definí, com s'estructurà amb la creació d'unes oficines especialitzades, com avançà sota la direcció de Josep Danés, com s'implicaren en la tasca de recopilació de dades i documentació, mitjançant unes enquestes *ad hoc*, excursionistes, propietaris, agricultors, arquitectes, folkloristes, etc. de tot el territori, de les quals es conserven avui al Centre Excursionista de Catalunya més d'un miler.

El material gràfic fou una eina essencial, amb plànols, fotografies i dibuixos de més de mil cinc-centes masies. Precisament, és important centrar-se en les imatges (majoritàriament fotografies): un total de 7.705 que recullen no solament l'arquitectura, sinó també les persones, la vida, el treball, el menjar, el vestir, les festes, etc.; tot allò que dóna informació de com era la vida a pagès en aquells anys. Actualment, tot aquest material està digitalitzat i és consultable a la Memòria Digital de Catalunya.

Les fotografies estan contingudes en cent trenta-dos àlbums, dels quals cent catorze corresponen a comarques de Catalunya, un a Andorra, deu a les Illes Balears i dos al País Valencià i Aragó; s'hi adjuntava informació sobre la imatge (comarca, descripció, anotacions, autoria, etc.). Com que aleshores no existia una divisió comarcal de Catalunya oficial, l'Estudi de la Masia Catalana adoptà un mapa comarcal que ara sabem que fou fet per Eduard Brossa l'any 1926, sobre el qual treballà Pau Vila per a la seva proposta de divisió territorial de Catalunya de 1936.

La Fontordera, Tona. Fotografia de Josep Danés i Torras, 1933. Fons Estudi de la Masia Catalana, Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya.

3. Montserrat SOLÀ «L'Estudi de la Masia Catalana. La història d'un gran projecte», publicat a *La vida a pagès* (La Magrana, RBA, pàg. 18-41, Barcelona, 2010).

Rafael Patxot tingué una relació activa amb l'Orfeó Català, fins al punt que Lluís Millet li oferí la presidència de l'entitat, que ell agraií però no acceptà. Preci­ sament, a redós de l'Orfeó i fruit d'unes converses amb Millet i amb Francesc Pu­ jol, i amb el mateix interès per conservar les cançons populars que manifestà per les masies, l'any 1921 instituí l'**Obra del Cançoner Popular de Catalunya**, diri­ gida pel mestre Pujol.

L'Obra enviava «missions» compostes habitualment d'un músic i un lite­ rat a tots els territoris de parla catalana per recollir la música i la lletra de les can­ çons, a vegades proveïts d'un fonògraf per a poder transcriure millor l'entonació i les modulacions. La presència d'una «missió» en una contrada s'aprofitava per a recopilar també danses i entremesos. Gràcies a aquest treball programat, sistemà­ tic i exhaustiu, l'any 1936 la col·lecció dels materials reunits superava els quaranta mil documents.⁴

L'objectiu del projecte era publicar un Cançoner, però es començà per publicar les memòries de les diverses missions acompanyades d'una «selecta» dels documents recollits. Entre el 1926 i el començament de la guerra civil en sortiren tres volums. Per voluntat dels néts de Patxot, els originals d'aquest gran fons fo­ ren dipositats l'any 1991 a l'Abadia de Montserrat i han estat publicats nous vo­ lums d'aquest material a cura del pare Josep Massot. El darrer, el vint-i-unè, fou presentat l'any 2010. El material, que consta d'uns cent vuitanta mil documents, es troba en bona part digitalitzat i microfilm­ at a la Biblioteca de Catalunya i al Centre de Cultura Popular i Tradicional de Catalunya.

La que havia d'ésser la tercera gran iniciativa de la Fundació Concepció Rabell i Cibils no respongué ben bé a les esperances que s'hi havien dipositat. L'any 1910 Jaume Massó i Torrents havia presentat ja a l'Institut d'Estudis Cata­ lans un pla per a la publicació de les *Cròniques catalanes* en una edició crítica definitiva, clara i precisa, un projecte que avançava amb excessiva lentitud i que deu anys més tard Patxot va pensar que podria dinamitzar. En l'acta del docu­ ment signat entre l'Institut i la Fundació Concepció Rabell el 30 de juny de 1920, s'hi pot llegir:

[...] llur desig d'incloure en una publicació de caràcter intel·lectual, a nom i recordança d'aquella dama [Concepció Rabell] la publicació de les cròniques catalanes, per a la qual cosa sol·licitaren que hi col·laborés l'Institut d'Estudis Catalans aportant-hi amb la seva autoritat l'element científic per a la susdita pu­ blicació [...]

De tot aquest pla ambiciós només es publicà l'any 1925 la *Gesta Comitum Barcinonensium*, de Jaume Massó i Torrents i Louis Barrau-Dihigo. Ell 1928 foren tirats els primers plec­ s de la *Crònica de Desclot* —de la qual l'any 1936 se'n tenien es-

4. Carme ORIOL, «L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, un gran projecte de país», *Serra d'Or*, núm 649, p. 24-27, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2014.

ELS CONTRABANDISTES

(LES CONTREBANDIERS)

(♩ = 108) Très vigoureux

Qui - na can - çó can - ta - rem que tots la - sa - pi - guem? La - del - con - tra - ban -
dis - tes A Ba - nyuls va - ren a - nar de ta - bac a car - re - gar tot' u - na com - pa -
nyi - a Oh lai - là, la - val - lai - la - ra, oh lai - là, la - val - lai -
là, lai - lai - la - ra, lai - lai - la - ra, la - val - lai - la - ra.

Noté par Lluís Millet, compositeur, directeur-fondateur de l'Orfeó Català.

Magnifique mélodie au caractère rude et vigoureux, très en harmonie avec le sujet qu'elle chante.

SUJET. Description d'une équipée de contrebandiers, persecutés par les soldats.

EL CANT DELS OCELLS

(LE CHANT DES OISEAUX. NOËL)

(♩ = 60)

Ai veu - re des - pun - tar lo ma - jor llu - mi - nar en la nit més dit -
xo - sa, els o - ce - llets can - tant a fes - te - jar - lo
van amba veu me - lin - dro - sa; els o - ce - llets can - tant
a fes - te - jar - lo van amba veu me - lin - dro - sa.

Noté et harmonisé pour *soprano solo* et chœur d'hommes par Lluís Millet.

L'un des plus beaux noëls de notre chansonnier. Exemple frappant de l'habileté avec laquelle le peuple sait transformer et adapter une mélodie à des sujets absolument contrepasés. Ce délicieux noël n'est autre chose que la chanson antérieure, «Les contrebandiers», véritablement transfigurée.

SUJET. Tous les oiseaux, depuis l'aigle impérial jusqu'à l'humble pinson, s'en vont fêter le nouveau soleil qui brille dans la nuit heureuse de Noël, et chacun chante à tour de rôle les louanges de l'enfant Jésus.

De la comunicació de Francesc Pujol sobre l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya al Congrés d'Història de la Música a Viena, el març de 1927, durant les festes del centenari de la mort de Beethoven.

tampats noranta-cinc capítols— i durant els anys trenta hi havia material preparat de la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, del *Dietari del capellà d'Anfos el Magnanim* i de la *Crònica del Rei en Jaume*, entre altres. Devien ser, sens dubte, diverses les causes que impediren que aquesta magna iniciativa prosperés adequadament, però és molt probable que, en aquells moments, en paraules d'Alexandre Galí, «encara s'estava lluny d'un clima científic regular, normal i encaixat als costums ciutadans; els nostres erudits encara treballaven a batzegades; l'ofici d'erudit no existia ni era prou comprensible encara» (*Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900 a 1936*, llibre XVIII, Barcelona 1986). D'altra banda, ni l'Institut ni la Fundació no mesuraren la magnitud de l'obra i el cost que comportava.

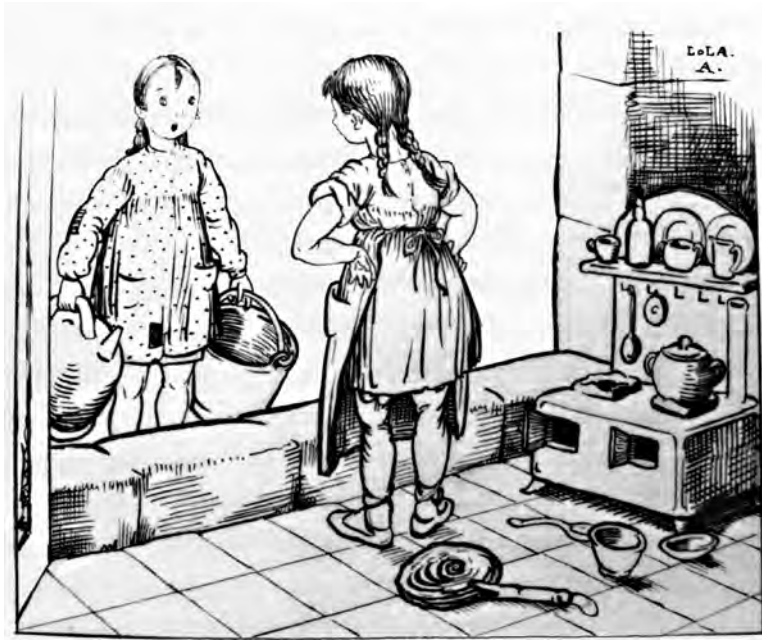
El **Premi als Jocs Florals** fou convocat per primera vegada l'any 1921 per a guardonar «el millor llibre de prosa literària (contes, narracions, viatges, quadres històrics, etc., exclosos el teatre i la novel·la) escrit en català i publicat dintre els dos darrers anys». La nòmina de guardonats inclou alguns dels més importants escriptors en prosa de l'època. S'inicia amb Prudenci Bertrana (*Els herois*), passa per Carles Riba (*L'ingenu amor*), Joan Puig i Ferrater (*Una mica d'amor*), Lluís Nicolau d'Olwer (*El pont de la mar blava*), entre d'altres, i acaba l'any 1936 amb Josep Pla (*Viatge a Catalunya*).

Tot i haver establert ja els concursos musicals Eusebi Patxot i Llagustera feia tot just un any, el 1920 la Fundació Concepció Rabell instaurà uns nous **premis musicals**. El premi, per a temes musicals cada any diferents, ofert a «compositors fills de terres de llengua catalana o tenir-hi un mínim de deu anys de residència», fou convocat per primera vegada el 8 de maig de 1920 —data de l'aniversari de Rafael Patxot— i el guanyador fou Eduard Toldrà per la seva peça *Vistes al mar*.

Foren moltes les publicacions que finançà Patxot per mitjà de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, però mereix ésser-ne destacada l'edició del llibre ***Sobiranes catalanes***⁵, un recull de monografies històriques, publicades sota la direcció de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Aquest volum, que, com el seu títol indica, tracta de reines catalanes —la reina empordanesa, la reina Maria muller del Magnànim i la reina Elionor de Sicília— tenia un doble objectiu: publicar dos dels treballs guanyadors dels concursos Rafael Patxot i Ferrer —que tracten de les dues darreres— i ajudar l'Acadèmia de Bones Lletres, ja que aquesta publicació es presentà com el volum desè de les *Memòries* de l'Acadèmia. Caldria afegir en aquest punt que la Fundació també es va fer càrrec entre els anys 1921 i 1925 de les despeses del *Butlletí* de l'Acadèmia, la part oficial del qual va sortir per primera vegada en català mentre durà el mecenatge de Patxot.

A l'inici de la dictadura de Primo de Rivera, Rafael Patxot impulsà des de la Fundació Concepció Rabell i Cibils l'edició d'una col·lecció de **Lectures d'infants** d'acord amb l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. L'objectiu era doble: d'una banda, proporcionar a les escoles de Catalunya uns bons llibres de lectura i, de l'altra, dotar l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana

5. *Sobiranes de Catalunya*, Fundació Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1928.

Dibuix de Lola Anglada extret del llibre *Lectures d'infants*.

26

d'una bona font d'ingressos, ja que, per l'acord establert, aquesta associació seria la propietària de la primera edició de la col·lecció.

La col·lecció de llibres, del més pur estil noucentista, s'encarregà a dues dones: la selecció dels textos a Maria de l'Assumpció Pascual, antiga alumna dels Estudis Normals de la Mancomunitat, i els dibuixos a Lola Anglada, considerada ara l'últim dels clàssics il·lustradors de l'escola catalana de principi del segle xx. Malauradament, abans de l'any 1936 només en van sortir dos dels tres primers volums projectats, que s'esgotaren ràpidament i foren reeditats. Són considerats per alguns autors com «l'obra de lectura per a infants més perfecta que hagués sortit mai de les premses catalanes».

ERA EL MECENATGE LA VOCACIÓ DE RAFAEL PATXOT?

Fent un recés en l'enumeració i l'anàlisi de la llarga llista d'accions de mecenatge de Patxot, la pregunta pertinent és: era aquest l'objectiu que Patxot havia somniat per a la seva vida?

Per no caure en la presumpció d'interpretar jo els desitjos de Patxot, intentaré parlar sovint en aquest apartat per boca de la seva néta Núria Delétra-Carreras i Patxot, filla de Concepció Patxot i del seu espòs, Manuel Carreras, que va conviure gairebé trenta anys amb l'avi a Suïssa, a Lausana, a Friburg i a Ginebra. Em basaré, doncs, d'una banda, en el seu excel·lent llibre *Rafael Patxot i Jubert, une*

*vie de tramontane*⁶ i, de l'altra, en les extenses, riques i amicals converses que hem tingut a casa seva, en un petit poble del cantó de Vaud.

La vida no sempre és fàcil encara que la família sigui acabalada, com era el cas de Rafael Patxot. Ell tingué el privilegi d'haver anat a estudiar a París, a Londres i a Cambridge, on s'apassionà per tot allò nou que hi va descobrir, dels esports a la sociologia, de l'etnografia a l'astronomia i la meteorologia. I en aquests darrers camps —en els quals entrà per primera vegada als setze anys de la mà de *L'astronomie populaire* de Camille Flammarion— es forjà la seva vocació científica, una carrera dificultada per la mort del seu pare. Amb vint-i-un, anys Rafael Patxot, tal com ja hem dit, es va convertir en l'«home» de la família i l'industrial que havia de conduir la fàbrica familiar de taps de suro per a les ampolles de xampany de Reims i voltants. La situació industrial i social del moment —en la qual ell se significà en favor dels treballadors— provocà la seva decisió d'abandonar Sant Feliu per instal·lar-se a Barcelona a l'edat de vint-i-vuit anys, casat ja i amb dues filles petites.

La seva vida d'astrònom, amb el magnífic observatori construït a la casa de Sant Feliu —que permetia l'observació directa, amidaments micromètrics, l'astrofotografia, l'espectroscòpia, la física solar...— s'estroncà, però publicà durant la primera dècada del segle xx nombrosos treballs sobre meteorologia, com *Meteorologia catalana* (1908) o *La pluviometria catalana* (1912), entre d'altres. Tot i que sempre seguí treballant en meteorologia, no pogué fer-ho amb la intensitat d'un científic professional arran de la mort de la seva cunyada Concepció Rabell i Cibils i la decisió testamentària de deixar Rafael Patxot, malgrat la seva voluntat, com a marmessor d'una important fortuna. Si no ho hagués acceptat, el destí cultural de Catalunya se n'hauria ressentit i tresors únics s'haurien perdut.

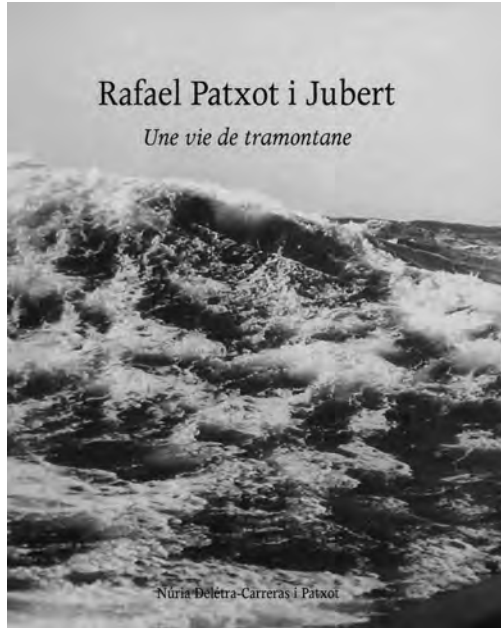
Aquesta situació de renúncia forçada pels aconteixements la reflecteix la néta en el llibre fa poc citat:

Premier renoncement: à la mort de son père, il doit reprendre l'usine. Deuxième renoncement: quitter Sant Feliu, c'est quitter l'observatoire qu'il y avait construit. Troisième renoncement: le décès de sa belle-sœur fait de lui un mécène «forcé», et un mécène pas seulement en titre mais en actes, car il suit de près les innombrables initiatives qu'il a prises dans le cadre de ce rôle imposé. Il doit abandonner complètement toute vocation.

Aquest sentiment d'un cert neguit i incomoditat Patxot el va viure fins als darrers dies i el reflecteix a les seves memòries *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*⁷, quan escriu:

6. Núria DELÉTRA-CARRERAS I PATXOT, *Rafael Patxot i Jubert, une vie de tramontane*, Imprimeries Réunies de Lausanne, Lausanne, 2008.

7. Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera. Fulls de vida d'un octogenari*, Edició privada, Genève, 1952.

Coberta del llibre *Rafael Patxot i Jubert, une vie de tramontane*.

Fent un rigorós balanç de la meua vida, sembla que potser hauria donat un major rendiment i m'hauria estalviat molts desenganys, si en comptes d'esmerçar-la en empènyer d'altri, jo m'hagués cenyit a exercir les meves facultats segons les afeccions i la capacitat meves; però això demanava una independència moral que les tragèdies de la vida i la finor del sentiment no m'han permès mai [...]

Ha quedat en el record d'aquells que el conegueren l'expressió «malaguanyada vida», el seu plany existencial tan dolorós.

LA METEOROLOGIA I LA NEFOLOGIA

Fou a Sant Feliu de Guíxols que Patxot començà un registre en el qual anotava, dos cops cada dia, les diverses característiques dels núvols de la regió, una tasca exhaustiva que dugué a terme ininterrompudament entre el 1896 i el 1905 i donà lloc a la publicació ja esmentada del 1908. Aquest fou només l'inici.

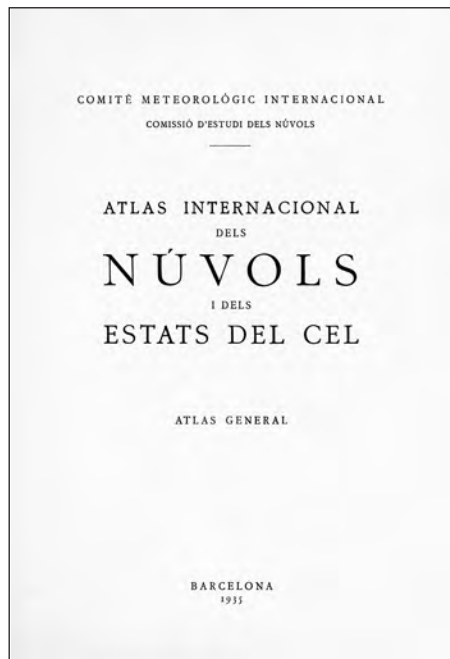
Traslladat ja a Barcelona, una forta amistat i una gran compenetració s'establí entre Rafael Patxot i el professor Eduard Fontserè (1870-1970), el qual, arran de la reunió de directors de l'Organització Meteorològica Internacional (OMI) de l'any 1919 a París —a la qual Fontserè assistí representant Espanya—, fundà el Servei Meteorològic de Catalunya, dependent científicament de l'Institut d'Estudis Catalans. Remetem el lector per a una informació més completa a l'article «Rafael Patxot meteoròleg» de Josep Batlló, publicat en aquest mateix volum.

Fou llavors que, coincidint amb la iniciativa de l'investigador britànic Sir Napier Shaw (1854-1945) d'actualitzar la classificació dels núvols, Patxot proposà a Fontserè reprendre l'estudi dels núvols a Catalunya en el marc d'una secció especialitzada i autònoma del Servei Meteorològic de Catalunya i amb el finançament de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, recentment creada.

Rafael Patxot tingué en aquest projecte un doble rol: el de científic involucrat en el projecte i el de patrocinador, que proveeix els fons necessaris per a l'activitat científica. Havia nascut el magne projecte de l'*Atlas internacional dels núvols* i a la reunió de l'any 1923 a Utrecht, Patxot i Fontserè foren elegits membres de la comissió internacional que dirigí l'obra.

A partir de la gran quantitat de material disponible, l'any 1925 Fontserè publicà l'*Atlas elemental de núvols*⁸—que fou traduït al francès per P. H. Wehrlé—, amb un prefaci del president de la comissió, el general francès Emile Emmanuele. Delcambre. En sengles reunions a Zuric i a Copenhaguen l'any 1929, la comissió considerà essencialment acabat el treball d'estudi i classificació dels núvols i, atesa la dificultat de publicació de l'obra com a conseqüència de la crisi econòmica, la Fundació Concepció Rabell i Cibils publicà l'any 1930 l'*Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel: extractat de l'obra completa a utilitat dels observadors*⁹.

Coberta de l'*Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel*.

8. Eduard FONTSERÈ, *Atlas elemental de núvols*, Gustau Gili ed., Barcelona, 1925.
9. *Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel: extractat de l'obra completa a utilitat dels observadors*, Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera, Barcelona, 1931.

L'*Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel*¹⁰, editat per l'Organització Meteorològica Internacional, fou publicat entre els anys 1932 i 1935 en francès, alemany i anglès amb una ajuda econòmica personal de Patxot de cent cinquanta mil francs francesos, i l'edició en català, el 1935, fou a càrrec de la Institució Patxot. Reprodueixo un text manuscrit de Núria Delétra-Carreras Patxot redactat l'any 2005, quan ella treballava en la biografia de l'avi i que finalment no va incloure:

Mais voilà que dans ces années 1930 la crise économique atteignit tous les secteurs, et l'OMI se trouve dans l'impossibilité de financer l'œuvre. L'apprenant, Patxot offrit au Président de prendre en charge l'impression de toutes les planches. Mais il mit une condition: il y aurait, en plus des trois éditions française, allemande et anglaise, une édition catalane, à ses frais personnels...

L'offre fut acceptée sur-le-champ avec reconnaissance, mais irrita terriblement le «Servicio Meteorológico de España», et Patxot paiera plus tard très cher cet acte de patriotisme: lors de la guerre civile, quand les troupes de Franco entrèrent à Barcelone (1939), un des ultimes bastions du gouvernement légal (la République), il avait été donné l'ordre de saisir immédiatement tout le matériel et tous les travaux de Patxot, pourtant déposés non chez lui mais dans un endroit neutre, où tout était prévu pour qu'ils partent en Tchécoslovaquie...

En effet, les hésitations de son ami et collègue, le professeur E. Fontserè avaient retardé —par patriotisme— cet exil des travaux, et les franquistes arrivèrent avant leur départ. Le vol ne put être empêché. “Vol non de guerre, écrira Patxot, mais de haine.

30

Tot el material de l'Observatori Català, de Sant Feliu de Guíxols, totes les fotografies de núvols de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, totes les fitxes i documentació amb dades i tot el Servei Meteorològic de Catalunya fou requisat l'any 1939 i traslladat a Madrid al Servei Meteorològic Nacional, on restà el material amb una absoluta opacitat. De res valgueren les gestions de Patxot, des de Suïssa durant la primera meitat dels anys quaranta perquè l'Organització Meteorològica Internacional aconseguís del Govern espanyol la restitució de tots el documents i fotografies al seu legítim propietari.

Una part important d'aquest material fou enviada a l'inici dels anys seixanta a la regió de l'Ebre del Servei Meteorològic Nacional i una part menor a Barcelona, a dependències administratives del Govern de l'estat. No fou fins l'any 1984 que gairebé tot el material fou recuperat, transferit a la Generalitat i dipositat a la cartoteca de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, on ha estat inventariat i digitalitzat. Segons consta en l'inventari, d'un total de 7.919 documents, 3.419 clixés, 1.659 negatius estereoscòpics i més de 750 imatges de diversa tipologia corresponen a núvols.

10. *Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel*, Comitè Meteorològic Internacional, Comissió d'Estudis dels Núvols, Barcelona, 1935.

LA MEDALLA D'OR DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

Al primer terç del segle xx el Centre Excursionista de Catalunya (CEC) aglutinava les essències del catalanisme modern, conservant, d'una banda, els elements renaixentistes fundacionals de descoberta del país en totes les seves facetes i de recuperació i defensa de la llengua i incorporant, de l'altra, l'excursionisme, l'alpinisme, l'escalada i l'esquí com a elements complementaris d'esforç, de superació i de modernitat. Uns interessos diversificats que, com diu la seva neta, «correspondaient particulièrement bien aux vues très larges de Patxot».

El dia 6 de juliol de 1923, just dues setmanes després de la mort inesperada del president del CEC i que Patxot demanés a Cèsar August Torras que el CEC es fes càrrec de l'Estudi de la Masia Catalana, Rafael Patxot fou elegit nou president de l'entitat, càrrec que ell va declinar ja que mai va no voler exercir-ne cap. Possiblement com a agraïment a la deferència que l'entitat havia tingut envers ell, Patxot destinà una medalla d'or a atorgar anualment a una personalitat, sòcia del CEC o no, «un tribut d'admiració i penyora d'agraïment als autors de treballs o gestes notables dintre el camp d'acció del Centre Excursionista de Catalunya, considerat en el sentit més ampli: estudis d'erudició, arqueologia, recerca científica, historiografia, folklore, obra artística en tots els aspectes, cultura, excursionisme, esforç físic, alpinisme, etc.». Des de l'any 1924 fins al 1936, cada any el dia de Sant Jordi el CEC adjudicava la Medalla d'Or de l'entitat i Rafael Patxot pronunciava el seu parlament —coneguts popularment com «els sermons de la medalla». Foren guardonats Cèsar August Torras, Rossend Serra, Pelegrí Casades, Ignasi Folch, Francesc Matheu, Lluís Estasen, Jaume Oliveras, Francesca Bonne-maison, Jaume Massó, Pere Pach, Tomàs Raguer, Bonaventura Ubach i Eduard Toda —aquest darrer tres mesos abans d'esclatar la Guerra.

Per a Patxot, com per a molts altres científics i intel·lectuals de l'època, el CEC fou molt més que un club excursionista; fou un referent cultural en el qual es concentraven tots els interessos del país. Potser per això ell lluï durant tota la seva llarga vida la insígnia del CEC en l'americana.

LA INSTITUCIÓ PATXOT

Aquesta Institució té l'origen en les *Memòries Patxot*, fruit d'uns premis —nacionals i internacionals— creats per Patxot l'any 1922 per a estudis i treballs de ciències físicomatemàtiques, sota el guiatge del patronat de la Biblioteca de Catalunya. Entre els guanyadors en diferents anys podem destacar Josep M. Millàs i Vallicrosa per *Assaig d'història de les idees físiques i matemàtiques a Catalunya durant l'edat mitjana*, Jaume Marcet i Riba per *Estudi fisiogràfic de Catalunya*, Joaquim Febrer per el seu *Atlas pluviomètric de Catalunya* i Manuel Álvarez Castrillón per *Distribució de la claror del cel i claror del zenit a Barcelona*.

Una anàlisi superficial dels motius i objectius de les accions de patrocini de Rafael Patxot podria qüestionar la necessitat d'una nova estructura de mecenatge, la **Institució Patxot**. Per a entendre-ho, cal llegir atentament allò que ell mateix escrivia a l'acta de la primera reunió del consell de la Institució Patxot el 17 de juny de 1926:

Memòries Patxot. Convocatòria dels concursos.

[...] en la meua actuació jo m'havia acollit a les nostres Corporacions populars i això no solament per acatament a la tradició que elles representaven, sinó també perquè volia deslliurar-me del defecte corrent a casa nostra d'individualitzar massa les tasques, les quals no coordinant-se escaïentment, acaben per malmetre part de l'esforç esmerçat.

Vaig obrar així mentre Catalunya tenia cura legalment de la seva personalitat i la refermava dins del dret constituït. Mes d'ençà de la dictadura militar d'Espanya, aquelles Corporacions han estat apassionadament intervingudes per damunt de la llei, i la noció de govern devenint engegada funció de domini, l'experiència ens acaba de mostrar el perill de mantenir la iniciativa individual sotmesa als incidents i la inestabilitat de dites corporacions. Això implicava una major sistematització i aquest era el motiu que ens aplegava.

I més endavant:

[...] he volgut fer-los remarcar [als membres del consell] que jo actuava desplaçat car, per raons d'ordre moral que Déu sap, jo havia traspassat a la Fundació Concepció Rabell Vda. Romaguera diverses iniciatives testamentàries meves, que pertocaven dreturament a la meua família, a la tradició i al nom Patxot.

El consell el formaven Eduard Fontserè (director del Servei Meteorològic de Catalunya), Jordi Rubió (director de la Biblioteca de Catalunya), el mestre Francesc Pujol (de l'Orfeó Català) i Josep M. Batista i Roca (president de la Secció de Folklore del Centre Excursionista de Catalunya). Així, s'incorporaven a la Institució Patxot els concursos Rafael Patxot i Ferrer, els concursos musicals Eusebi Patxot i Llagustera i les *Memòries Patxot* i s'acordava impulsar altres iniciatives:

- La **Bibliografia General Catalana**, que, sota la direcció de Jordi Rubió i la col·laboració de personal de la Biblioteca de Catalunya, del Servei de Biblioteques Populars i d'alumnes de l'Escola de Bibliotecàries, havia de comprendre tot el que existia publicat en català. L'any 1926 es disposava ja d'unes setze mil fitxes dels segles XIX i XX i abans de la Guerra Joan Givanel havia completat les prop de vint mil fitxes corresponents al teatre català.
- El **Repertori dels manuscrits catalans**, dirigit per Pere Bohigas, que havia d'aplegar llistes i textos de tots els inèdits de la llengua catalana o d'autors catalans i per extensió dels que havien estat transcrits a Catalunya, i d'aquells que des de molt antic es trobaven en les biblioteques del país. Es començà fent un buidatge de biblioteques d'Anglaterra, de França, d'Itàlia, d'Espanya... L'any 1928 el cedulari incloïa ja dotze mil fitxes. L'any 1936 el material ja havia estat dipositat a la Biblioteca de Catalunya, que ocupava els nous locals de l'antic Hospital de la Santa Creu.
- La **Bibliografia Històrica de Catalunya**, en mans d'Agustí Duran i Sanpere, que tenia per objecte l'inventari dels llibres relatius a la història local de les poblacions catalanes i articles de diaris o revistes que s'hi referissin. Una de les primeres publicacions fou *Solemnitats de Catalunya*.
- L'elaboració del **Refranyer popular de Catalunya**, a partir dels materials de Marià Aguiló, de mossèn Pere Valls, de General Ginestà, d'Andreu Ferrer i de la contribució de Josep M. Batista i Roca. Malauradament el projecte no va avançar amb la celeritat dels altres.
- La publicació de diversos llibres concrets, com *Arqueologia litúrgica* (de mossèn Josep Gudiol), *Quaresma de St. Vicent Ferrer* (del canonge i historiadore Josep Sanchis Sivera), els cinc volums que es conservaven de *Llibre de les solemnitats de Barcelona* (d'Agustí Duran i Sanpere i de Josep Sanabre), els números d'*Estudis Universitaris Catalans* (entre el 1926 i el 1932), als quals s'incorporaren progressivament altres iniciatives.

Menció a part mereix l'acord entre la Institució Patxot i l'Institut d'Estudis Catalans, signat el 22 de juliol de 1926 per part de l'IEC per Ramon d'Alòs-Moner, Lluís Nicolau d'Olwer i Eduard Fontserè, en representació de les seccions Històrico-Arqueològica, Filològica i de Ciències, respectivament, en un moment en què la dictadura de Primo de Rivera els havia fet retirar la subvenció. En virtut d'aquest

acord, «aquests podran continuar les seves publicacions, en forma condicionada i “a despeses de la I. P.”» Remetem el lector a l'article *Rafael Patxot, mecenes de l'Institut d'Estudis Catalans* de Josep Massot, publicat en aquest mateix volum. La Institució Patxot, directament o finançant obres de l'Institut d'Estudis Catalans, edità en deu anys més de quaranta obres de gran qualitat científica. Per la seva importància per a la llengua catalana destaquem el sisè volum del *Diccionari Aguiló* (1929), l'*Atlas lingüístic de Catalunya* d'Antoni Griera (1923-1964), els sis números del *Butlletí de Dialectologia Catalana* (entre el 1925 i el 1930).

Per la seva transcendència, cal fer un esment especial als **concursos de la Haia**. Movia a Patxot l'interès perquè Catalunya donés des del camp internacional una resposta a la dictadura militar de Primo de Rivera. Fracassats els primers intents de celebrar els concursos sota els auspicis de la Societat de Nacions, la idea fou ben acollida pel Tribunal Permanent de Justícia Internacional i el primer concurs fou convocat a la Haia el desembre de 1928 amb l'objecte de premiar un «tractat que estudiï la influència del dret internacional i les institucions internacionals contemporànies, sobre el dret públic intern». El concurs fou declarat desert, però el jurat recomanà la publicació de l'estudi de Rudolf Laun *Der Wandel der Ideen Staat und Volk als Äusserung des Weltgewissen*, sobre els canvis del conceptes d'estat i poble a partir de la consciència mundial.

En agraïment i homenatge a Patxot pel seu interès en els aspectes de dret públic internacional, l'any 1931 fou publicada la *Miscel·lània Patxot: estudis de dret públic*¹¹, una obra col·laborativa amb diversos especialistes de tot Europa.

El segon concurs de la Haia fou convocat per la Institució Patxot l'any 1934 per a un treball sobre la revisió del concepte d'estat, pensant en l'experiència de Catalunya. Al tercer, que s'havia de convocar l'any 1938, s'hi va haver de renunciar atesa la situació bèl·lica a Espanya i l'ambient prebèl·lic que es respirava a Europa.

MÉS ENLLÀ DEL MECENATGE

Exiliat a Suïssa a l'inici de la Guerra civil espanyola. Patxot hi visqué la seva catalanitat tan intensament com l'havia viscut a Catalunya. A Friburg establí una forta amistat amb el cardenal Francesc Vidal i Barraquer (1868-1943), que s'havia exiliat el 1936 i, posteriorment, s'havia negat a signar el document d'adhesió al general Franco, que signaren tots els altres bisbes espanyols l'1 de juliol de 1937, llevat de monsenyor Mateo Múgica Urrestarazu, bisbe de Vitòria. Allà tingué també l'ocasió de retornar a Ventura Gassol l'ajuda vital que aquest li havia ofert l'agost de 1936; el Govern espanyol havia sol·licitat a la França ocupada pels nazis l'extradició de Gassol però, amb la col·laboració de Patxot, i amb la intervenció de moltes altres persones pogué ésser traslladat a Suïssa.

11. *Miscel·lània Patxot: estudis de dret públic*, Llibreria Verdaguier, Barcelona, 1931.

Les accions de mecenatge de Patxot seguiren, amb una tipologia diferent, implicades sempre en tot allò que s'esdevenia a Catalunya. Va instituir beques per a joves catalans que volien ampliar els estudis a Suïssa i, en record de la seva filla petita, Concepció, traspasada l'any 1962, establí ajudes específiques per a noies catalanes i per a mares de família suïsses. La seva lluita en defensa de la igualtat de drets i oportunitats de les dones no defallí mai.

Concepció, la filla petita.

Fora de Suïssa, col·laborà amb els catalans exiliats a l'Argentina i Mèxic, es féu càrrec de publicacions del semiclandestí Institut d'Estudis Catalans i finançà amb entusiasme els treballs de Joan Coromines de l'*Onomasticon Cataloniae*, iniciats abans de la Guerra i que Coromines continuà com a professor universitari a Chicago.

Rafael Patxot titllava sovint la seva vida a Suïssa com d'un «exili voluntari», cosa fins a cert punt sarcàstica, tenint en compte que va haver de fugir per a salvar la vida. L'impediment per a tornar al seu país depengué sempre de les seves profundes conviccions morals i polítiques, que el duïen, fins i tot, a rebutjar les ofertes de les autoritats franquistes que li proposaven el retorn, el reconeixement i la restitució del material robat l'any 1939, ja que el règim volia evitar d'ésser condemnat per una personalitat tan reconeguda.

La seva talla humana i la incondicional i abnegada dedicació a l'impuls científic, social i cultural de Catalunya el fan una figura extraordinària en la societat catalana del segle xx. Sense les seves actuacions de preservació del nostre patrimoni en tots els aspectes, Catalunya hauria resistit amb més dificultat l'en-

vestida de la Guerra i la subsegüent dictadura. En Rafael Patxot, quan dirigint-se als científics els diu «el nostre rol és la veritat», però al mateix temps desenvolupa projectes culturals importants, conflueixen, d'una banda, Ciceró —«La natura ha posat en el nostre esperit un desig realment insaciable de conèixer la veritat.»— i, de l'altra, Goethe —«Pensar i actuar, actuar i pensar és la suma de tota saviesa.»

Ningú, però, no defineix millor Patxot en quatre línies que la seva néta Núria, que marxà amb la família a l'exili a Suïssa a l'edat de quatre anys i no n'ha retornat, quan en la biografia esmentada del seu avi escriu:

Tout d'une pièce, montagne granitique, il présente pourtant deux versants: le scientifique, à la précision exigeante et extrême, et le romantique, aux intuitions créatrices et à la sensibilité lumineuse toujours prête à s'exprimer. Son action portera la marque de cette double appartenance.

★ ★ ★

36

La relació d'amistat establerta des de fa uns quants anys entre Núria Delétra-Carreras Patxot i l'autor d'aquest article ha permès reprendre el contacte entre l'Institut d'Estudis Catalans i la família Patxot i constituir en el si de l'entitat el Fons Patxot, amb diversa tipologia de materials com cartes, treballs, pergamins, una partitura i objectes mobiliaris.

Pel seu valor, documental o sentimental, destaquen la sèrie de pergamins dels dominics de Puigcerdà (segles XIV a XVIII) —d'on procedia una branca dels avantpassats de Patxot—, una còpia del *Dietari* de la Institució Patxot (1926-1938), la partitura manuscrita de la segona simfonia de Robert Gerhard —dedicada a Patxot—, la taula d'escriptori del científic i mecenes, les cartes amb Joan Maragall i una carta inèdita de Pompeu Fabra que respon a Patxot una sèrie de qüestions gramaticals. El fons, catalogat pel Servei de Documentació i Arxiu de l'Institut, està digitalitzat a disposició dels estudiosos.

L'Institut d'Estudis Catalans se sent honorat per aquesta confiança i fa seus els conceptes de *rigor científic* i *catalanitat indefallent*, que regiren la vida de Rafael Patxot.

dedicada
 al Sr. Rafael Patxot i Tubat
 Poco sostenuto $\text{♩} = 78$
 SYMPHONY II
 Robert Gerhard

Fl.
 Pic.
 Ob.
 Cl.
 Bass.
 Horn
 Tr.
 Tbn
 Tuba
 Timp
 Per
 Harp
 Pianoforte
 I
 Va
 Vc
 Db.

Printed in England.

Partitura original de la segona simfonia de Robert Gerhard, dedicada a Rafael Patxot.

**RAFAEL PATXOT, MECENES DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS**

JOSEP MASSOT I MUNTANER

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA DE L'IEC

El cinquantè aniversari de la mort de l'il·lustre mecenes català Rafael Patxot i Jubert, en la seva «expatriació voluntària» de Ginebra, ens dona un bon motiu per recordar un cop més la intervenció decisiva que va tenir per a la supervivència de les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans en moments molt difícils¹ i per retre-li un homenatge de gratitud que un conjunt de circumstàncies molt complexes no havia permès fins ara.

Rafael Patxot, un home de negocis amb estudis de tipus científic a França i a Anglaterra, va tenir sempre un gran interès no solament pel món dels núvols i de la meteorologia —en el qual treballà d'una manera seriosa i amb contactes internacionals—, sinó també per les lletres i per les humanitats en general. No podem oblidar que, quan es va establir a Barcelona —deixant definitivament la fàbrica que tenia a Sant Feliu de Guíxols—, al començament del segle xx, va tenir una estreta relació amb el grup de «L'Avenç», gràcies a la qual va esdevenir amic de Jaume Massó i Torrents i on probablement va conèixer també Pompeu Fabra, al qual ja molt aviat feia consultes gramaticals, i hi va conèixer igualment Eduard Fontserè, un científic que esdevindria cabdal en la seva vida. D'altra banda, va ésser col·laborador de l'Obra del Diccionari de mossèn Antoni M. Alcover, amb el qual va mantenir un petit epistolari. Ens consta també que des de molt aviat, i gràcies a la tertúlia de la llibreria L'Avenç, tenia relació amb mossèn Frederic Clascar i amb altres intel·lectuals que a la curta o a la llarga formarien part de l'Institut d'Estudis Catalans, com ara Joan Maragall, Antoni Rubió i Lluch, Pere Coromines o Lluís Faraudo de Saint-Germain.²

1. No podem oblidar que les relacions de Patxot amb l'Institut d'Estudis Catalans ja han estat estudiades a Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900 a 1936*. Llibre XVII. *Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, Fundació A. G., 1986, i Llibre XVIII, *Fundacions, premis, beques i pensions*, Barcelona, Fundació A. G., 1986; Joaquim MALUQUER I SOSTRES, *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*, Barcelona, Editorial Pòrtic, 1994; Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Volum I, *1907-1942*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2002; Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO i Enric PUJOL *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Volum II, *De 1942 als temps recents*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007, i Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2013. Vegeu també els meus treballs «Rafael Patxot i Jubert i l'Institut d'Estudis Catalans», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007, p. 85-126, i «Els "Estudis Universitaris Catalans" i el "Repertori dels manuscrits catalans", mecenatge de Rafael Patxot i Jubert», dins *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, p. 119-133.

2. Vegeu el discurs que Patxot dedicà a Jaume Massó i Torrents quan, el 1932, li fou atorgada la Medalla d'Or que Patxot patrocinava al Centre Excursionista de Catalunya, a Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera. Fulls de la vida d'un octogenari*, Genève, Edició privada, 1952, p. 260-265.

Jaume Massó i Torrents, Antoni Rubió i Lluch i Josep Pijoan, l'any 1906
(Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas).

Tot i que mai no va voler militar en cap partit concret,³ Patxot era un catalanista de pedra picada i als seus escrits manifesta sempre que l'únic polític pel qual sentia admiració era Enric Prat de la Riba i ell mateix explicà a Francesc Cambó, en una entrevista que van mantenir el juny de 1925, que, «com tothom ignorava», l'Institut d'Estudis Catalans «fou gestació d'unes converses amb el Dr. N[arcís] Font i Sagué, tingudes a casa meua i que anaren prenent estat fins arribar an En Prat de la Riba, que erradament les deixà fasonar a N'Eugeni d'Ors i aquest cometé el mancament de desviar-ho, de la pura concepció científica originària, per la qual raó jo m'era mantingut personalment allunyat del I. E. C., si bé fent-hi sempre moralment costat».⁴

Així, doncs, malgrat les reticències que tenia envers la dependència directa de l'Institut d'Estudis Catalans d'un organisme de tipus polític —ja hi tornarem més endavant—, Patxot fou sempre una persona addicta a la corporació i l'ajudà tant com pogué. Al seu llibre *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*, aparegut a Ginebra

3. De tota manera, d'acord amb Joaquim COLL I AMARGÓS i Jordi LLORENS I VILA, *Els quadres del primer catalanisme (1882-1900)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 219, Patxot va formar part de la Unió Catalanista, delegat de Reus el 1893; i delegat de Girona el 1897, i fou vicepresident de la Junta Directiva de l'Agrupació Catalanista de Sant Feliu de Guíxols entre el novembre de 1899 i el juliol de 1901.

4. *Dietari* de la Institució Patxot, redactat personalment per ell i citat a *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*, p. 87-88, a través d'una transcripció mecanografiada conservada a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a Montserrat. Em consta que hi ha altres exemplars mecanografiats d'aquest *Dietari* (o *Historial de la Institució Patxot*) a la Biblioteca de Catalunya i a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.

el 1952, recordava que Prat de la Riba, «aprofitant hàbilment l'ambigüitat de la Mancomunitat [...] s'afanyà a fundar l'Institut d'Estudis Catalans, setial bàsic i transcendent per a la nostra purificació i fortitud espirituals. La Biblioteca de Catalunya era el complement de l'Institut i jo vaig trobar-me nomenat membre del seu Patronat».⁵

42

Eduard Fontserè i Riba, l'any 1933 (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya).

Ja el 1920, en instituir la Fundació Concepció Rabell i Cibils —inici dels seus mecenatges més importants—,⁶ Patxot pensà de seguida en l'Institut d'Estudis Catalans. En efecte, el 30 de juny d'aquell any Rafael Patxot i Jubert i Ferran Vilallonga i Balam —administrador de la difunta Concepció Rabell i Cibils, que molt aviat deixà d'actuar a la Fundació—⁷ signaren, juntament amb Josep Puig i

5. Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*, p. 325.

6. No és cert, com assenyalen Albert BAICELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, I, p. 130, que la Fundació Concepció Rabell i Cibils fos constituïda específicament «per tirar endavant el pla» de l'edició de les Cròniques de l'Institut a què ara ens referirem. Es tractava del compliment del llegat testamentari d'una cunyada de Patxot, casada amb un propietari argentí molt ric i vídua. La seva finalitat era patrocinar activitats culturals d'orientació catalana i ens consta que tot seguit, a més de l'Institut, Patxot ajudà l'Acadèmia de Bones Lletres per a la publicació del seu butlletí, que passava per dificultats econòmiques considerables, i instituí uns premis musicals a l'Orfeó Català. En anys successius creà un Premi als Jocs Florals —oposats a l'ortografia de l'Institut d'Estudis Catalans, com l'Acadèmia de Bones Lletres— i, entre altres iniciatives, subvencionà l'estudi de la Masia Catalana, a càrrec del Centre Excursionista de Catalunya, i l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a càrrec de l'Orfeó Català.

7. Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 62 recull una informació de les actes del ple de l'Institut del 27 d'abril de 1922 segons la qual a partir d'aleshores Patxot seria l'únic representant de la Fundació.

Cadafalch, president de la Mancomunitat i de l'Institut d'Estudis Catalans i alhora de la seva Secció Històrico-Arqueològica, i «pels Membres d'aquesta Srs. [Jaume] Massó i Torrents, [Antoni] Rubió i Lluch, [Ferran de] Sagarra, [Francesc] Martorell, [Ferran] Valls Taberner i [Ramon d']Alòs», una «acta» segons la qual la Fundació es feia càrrec de «la publicació de les *Cròniques Catalanes*» a la qual l'Institut aportaria, «amb la seva autoritat, l'element científic» per a la preparació «d'una edició crítica» de les *Cròniques* de les quals es feia una relació cronològica, des del *Chronicon Rivipullense* fins a *Flos Mundi* i *Crònica catalana universal*, passant per les *Gesta Comitum Barcinonensium*, les obres de Jaume I, Desclot, Muntaner i Pere el Cerimoniós, la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, les obres de Tomich, Turell i Carbonell i fins i tot el *Dietari del Capellà d'Alfons V* i el llibre atribuït aleshores a Bernat Boades. S'establia, amb un optimisme que les circumstàncies van demostrar que era totalment fora de lloc, que cada any n'apareixien com a mínim tres volums, «a fi de que la col·lecció quedi enllestida dintre els quatre anys a comptar des del primer de gener subsegüent a la firma d'aquesta acta. Passats aquests quatre anys, els senyors executors testamentaris devindran «ipso facto» lliures d'aquest compromís i serà potestatiu d'ells el continuar-lo o no, si encara no fos completada la col·lecció en la forma estipulada».⁸

Aquest projecte, com és prou sabut, responia a una proposta de Jaume Massó i Torrents i esdevingué la nineta dels ulls de Patxot, que en una carta adreçada des de Friburg, el 10 de maig de 1946, al seu amic Francesc Maspons i Anglèsell es queixava de la mala sort que havia tingut la seva «beneficència intel·lectual»:

Tant en ma qualitat d'executor testamentari —Fundació C. R. C.— com en nom propi —Inst. Patxot— vaig emprendre la meva concepció cultural catalana, amb l'intent de fer «beneficència intel·lectual», de la qual gairebé ningú no es recorda, i el fruit d'aquesta beneficència oferir-lo a Catalunya.

En dir «beneficència», per a mi significava, a més, el propòsit de deixar-me enganyar o explotar, en certs casos, fins a un límit predeterminat, car tots ens coneixem a casa nostra.

Dintre d'aquest criteri, tota la feina encomanada i degudament retribuïda als intel·lectuals, pertanyia i pertany al meu *alter ego* (Fund. C. R. C.), o al meu *ego* (Inst. Patxot), les quals tenen cura de donar forma a la tasca encomanada i, un cop a punt, segons el meu criteri aconsellat, aquelles Institucions *meves*, l'ofereixen dignament a Catalunya, tal com s'és vist en l'obra realitzada fins a la invasió i ocupació [franquista]. Per això, res del que he fet o faig en aquest sentit, no pot, ni deu, anar a Catalunya, sense passar abans per elles, puix que és un deure moral quant a la primera i un dret sentimental de la segona.

Jo vaig posar a disposició dels nostres intel·lectuals, tots els mitjans materials necessaris per a llur comès, sense limitació, a fi de realitzar els meus propòsits; de quina manera hi han correspost?... Alguns hi han fet, verament, el que han pogut, d'altres, molts, no: els representava una entrada oficinesca, que preniem o

8. *Anuari MCMXV-XX*. Vol. VI, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 1923, p. LVII-LIX.

deixaven a llur conveniència. Les “Cròniques” podien i havien d’haver estat totes publicades i solament n’ha sortit una, i quatre o cinc me les deixaren en gestació, etc., etc. L’obra intel·lectual ha quedat enlaire, però la beneficència l’he acomplerta amb escreix.»⁹

Malgrat aquestes experiències poc gratificants i malgrat la poca simpatia que Patxot tenia a Josep Puig i Cadafalch, successor de Prat de la Riba i president de la Secció Històrico-Arqueològica de l’Institut d’Estudis Catalans —poc diplomàtic i cantellut com Patxot mateix—, no dubtà a acudir a socórrer la incorporació en uns moments especialment difícils, durant la Dictadura de Primo de Rivera, iniciada el 1923 i que de bon començament exercí una persecució progressiva de la cultura catalana i de les seves diverses manifestacions. Escoltem-ho en paraules de Patxot mateix:

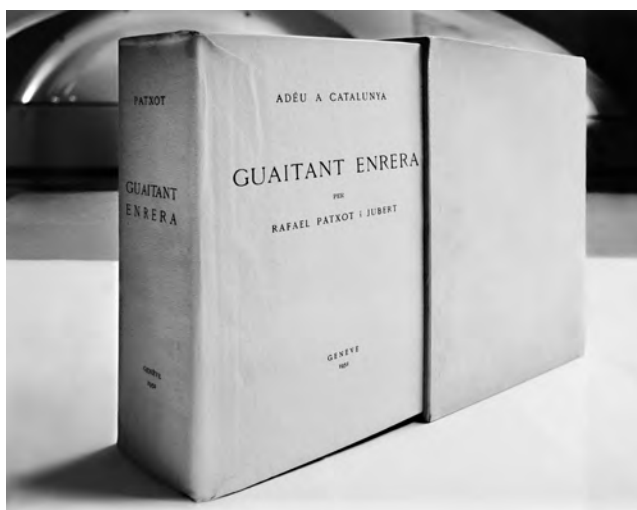
Josep Puig i Cadafalch al seu despatx particular.

Mort En Prat de la Riba prematurament, per desgràcia de Catalunya, sobrevingué la rebel·lió. Primo de Rivera, recidiva espanyola que l’incorregible infantilisme català d’uns quants volia imaginar-se favorable a casa nostra, però que fatalment es descartejà de seguida en una dictadura anticatalana, encobridora de la catalanofòbia d’Alfonso XIII.

9. Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*, p. 560. El nom del destinatari de la carta (“M.” al volum) em consta per una anotació manuscrita de Patxot mateix. L’únic volum publicat conjuntament per l’Institut d’Estudis Catalans i la Fundació Concepció Rabell i Cibils era la *Gesta Comitum Barcinensium*, a cura de J. Barrau-Dihigo i de J. Massó i Torrents, Barcelona, 1925. Quan escrivia aquesta carta, Patxot no devia saber encara que Amadeu Pagès, convençut que l’Institut no publicaria la feina que havia anat duent a terme amb l’ajuda de Ramon d’Alòs-Moner, havia donat la Crònica de Pere III a la “Bibliothèque Méridionale”: *Chronique catalane de Pierre IV d’Aragon et III de Catalogne dit le Cérimonieux ou del Punyalet*, Toulouse, Édouard Privat; Paris, Henri Didier, 1942.

No gosant encara matar aïradament l'Institut d'Estudis Catalans, la dictadura trià l'acció vergonyant de suprimir-li els recursos, a fi que morís d'inanició. Fou llavors que la Institució Patxot tingué l'honor de prendre a càrrec seu la continuació de les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁰

Patxot mateix resumí a *Guaitant enrera* uns interessantíssims apunts de l'*Historial de la Institució Patxot* que no sé localitzar al volum mecanografiat, i enquadernat amb aquest títol al llom, que conté el *Dietari* de la institució fundada per Rafael Patxot el 1926 per centralitzar tots els mecenatges que no pertanyien a la Fundació Concepció Rabell i Cibils:

Guaitant enrera.

De primer, foren víctimes [de la Dictadura] els catalans individualment, seguiren les organitzacions polítiques no sotmeses a l'arbitrarietat imperant, després vingueren les econòmiques i, finalment, les culturals.

Entre aquestes darreres sobressortia, internacionalment reconeguda i respectada, l'honorable Institut d'Estudis Catalans, un dels molts encerts, potser el més transcendent, de la Mancomunitat d'En Prat de la Riba, el polític vident i més efectiu de la nostra renaixença.

El dictador galant no gosà suprimir d'un cop de ploma, ni d'espasa, l'Institut d'Estudis Catalans, zinó que decidí matar-lo d'inanició i anèmia, llevant-li tota mena de sosteniment.

Com que aleshores jo me trobava en condicions de fer-ho, vaig proposar una avinença a l'Institut d'Estudis Catalans en virtut de la qual, la Institució

10. Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*, p. 325. Per a la Dictadura de Primo de Rivera i els seus conflictes amb l'Institut d'Estudis Catalans, vegeu, a més de les obres citades a la nota 1, Josep M. ROIG ROSICH, *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

Patxot oferia continuar pel seu compte, les publicacions de l'I. E. C., amb la condició que ens partírem certes edicions, les quals durien en la portada, el nom de l'I. E. C. o de la I. P. respectivament; per a d'altres publicacions, solament constaria en la portada que eren fetes «a despesa de la Institució Patxot». D'aquesta manera, l'I. E. C. seguí donant fe de vida a casa nostra i de cara a l'estranger.

Al cap d'uns mesos d'actuar l'avinença satisfactòriament i de sortir les publicacions convingudes, un dia se m'acostà un acadèmic català¹¹ el qual, amb tanta pobresa d'esperit com desconsiderada bona fe, em digué:

—Mireu Patxot: pel bé que us vull, vinc a prevenir-vos que la dictadura no vol que l'I. E. C. continuï i com que sou Vós qui el feu viure, tingueu en compte que us exposeu a ésser perseguit, potser empresonat i tot, o exiliat, amb els vostres béns confiscats.

—Molt bé! us agraeixo l'advertiment, li responguí, i corresponent a la vostra bona voluntat, vull suggerir-vos una idea per si poguéis convenir als qui us envien. Digueu-los que, abans de fer res, sembla que fóra de veritable governant que rumiessin una mica si jo els faria més nosa empresonat o exiliat, que no pas deixant-me estar com fins ara, encara que això els contrariï.

El meu argument devia semblar-los prou raonat per produir efecte o bé la dictadura estava encaparrada en altres coses, però el fet és que aquell correu carregat no tingué cap conseqüència.

Mesos enllà, hi hagué una represa del tema, perquè se m'acostà un duplicat caragirat,¹² aquesta vegada amb la fatxenderia d'un conqueridor *parvenu*, el qual ja no em serví la inútil amenaça de presó i exili, sinó que em comminà autoritàriament:

—El govern no vol que l'I. E. C. continuï, i, per tant, per culpa de la vostra actitud, es decidirà a suprimir-lo.

La inflor intimatòria amb què es presentava el meu interlocutor, requeria una resposta en el mateix to, de manera que vaig redreçar-me resoludament, dient-li:

—Si ho fa, millor! perquè així tindrem dos I. E. C., car jo en faré un a Europa i un altre a Amèrica.

11. Es deu referir a algun membre de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. El 25 de juny de 1926, segons el *Dietari* de la Institució Patxot, en una entrevista amb Cambó, Patxot li havia parlat de la «fòbia de la actual Diputació» contra l'Institut d'Estudis Catalans, que «considera no existents [sic] i el nom dels quals àdhuc voldria fer desaparèixer», i l'havia «sorrès amb la nova de que no manquen intel·lectuals catalans, arrecerats en una Corporació erudita i contrària al I. E. C., que ara treballen a l'ombra pera ser-ne'ls hereus al menys de la part historico-filològica» (aquestes notes de Patxot també foren incloses a Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrrera*, p. 130). Val a dir que no tots els membres de l'Acadèmia de Bones Lletres eren contraris a l'Institut d'Estudis Catalans, atès que n'hi havia un bon nombre que pertanyien a les dues corporacions.

12. Es deu referir a Francesc Carreras Candi, president de l'Acadèmia de Bones Lletres, amb el qual Patxot havia mantingut fins aleshores excel·lents relacions, que es refredaren a causa de l'actitud oficial de l'Acadèmia durant la Dictadura. Vegeu el meu treball «Rafael Patxot i l'Acadèmia de Bones Lletres», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (en premsa).

Es veu que, ben pensat, s'estimaren més suportar-ne un dintre casa, que dos lluny i fora de l'abast, perquè ningú no em parlà més de l'afer i jo vaig continuar la nostra feina.

La dictadura també seguí el seu camí fins a estimbar la monarquia que l'havia criada, sostinguda i compartida.

En conseqüència vingué la República amb la Generalitat, la qual de seguida es féu càrrec de l'I. E. C. i, alliberant-me de la meva contribució voluntària, jo vaig tornar a recloure'm dintre del domini de la Institució Patxot.¹³

Aquestes paraules abrandades demostren prou —com ho fan molts altres textos de Patxot que hem citat o que citarem o que podríem citar— un interès extraordinari per la tasca que corresponia a l'Institut d'Estudis Catalans, dins una Catalunya que volia tenir un paper dins la cultura mundial, sense sucursalismes ni provincianismes, i la intervenció decisiva de la Institució Patxot i del seu fundador per permetre la continuïtat de la corporació, malgrat les maltempsades de tota mena, i sobretot per assegurar que les seves publicacions no quedessin paralizades.

Logotip de la Biblioteca de la Institució Patxot.

Pere Quer assenyala, amb tota la raó del món, que Patxot no es limitava a pagar les factures dels llibres i de les revistes de l'Institut, sinó que era «un mecenes amb idees pròpies sobre quin paper havien de tenir les publicacions de l'IEC en el nou context hostil».¹⁴ N'és una bona prova l'«avinença» que signà el 22 de juliol de 1926 amb representants de cada una de les Seccions de la corporació, publicada sencera a *Guaitant enrera* i que tampoc no consta a l'exemplar del *Dietari* de la Institució Patxot que he pogut consultar:

13. Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya*. *Guaitant enrera*, p. 320-321.

14. Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 62.

1926. 22 Juliol.— PUBLICACIONS DE L'I. E. C.

La Dictadura vol fer desaparèixer l'I. E. C., però no pas arbitràriament d'una manera violenta, sinó que prefereix matar-lo per atrofia, llevant-li tot sosteniment.

Davant d'una tal iniquitat traïdora, l'I. P.¹⁵ ha ofert continuar pel seu compte les Publicacions de l'I. E. C., de conformitat amb la següent avinença:

«Els sota signats:

Ramon d'Alòs-Moner, representant de la Secció Històrico-Arqueològica de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS;

Lluís Nicolau d'Olwer, representant de la Secció Filològica de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS;

Eduard Fontserè, representant de la Secció de Ciències de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS;

Rafael Patxot i Jubert, en representació de la pròpia INSTITUCIÓ PATXOT,

Han convingut el que segueix:

Conegudes les dificultats que priven l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS del compliment de la finalitat cultural catalana per a la qual fou creat, i això precisament quan ja va essent coneguda la nostra personalitat científica, En PATXOT s'afanya a proclamar la seva germanor espiritual amb l'I. E. C. i compleix el deure català d'oferir-li l'ajuda material de la INSTITUCIÓ PATXOT, fundada a nom i bona recordança dels seus avantpassats.

Aquesta ajuda material és posada en obra i va condicionada en les Ordinacions a continuació:

1a. Se constitueix una «Comissió de Publicacions» formada per tres representants de les Seccions de l'I. E. C. i En R. Patxot i Jubert com a Institució Patxot.

2a. Els representants de l'I. E. C. portaran a les reunions de la dita Comissió les propostes i iniciatives de les Seccions corresponents, emperò amb plens poders, car les resolucions de la Comissió de Publicacions seran executives, sense *referendum* de cap mena.

3a Les publicacions aprovades per la Comissió, se faran a despeses de la INSTITUCIÓ PATXOT, entenant-se per tals el paper i la impressió, emperò no pas els autors, els quals tractaran directament amb la Secció corresponent de l'I. E. C. sense que hi tingui res a veure la INSTITUCIÓ PATXOT, llevat del dret que se reserva en l'Ordinació 8 a), b).

4a. A conseqüència de l'anterior paràgraf, les edicions filles d'aquest conveni seran propietat de la INSTITUCIÓ PATXOT, la qual facilitarà a l'I. E. C. els volums de consuetud per a l'intercanvi usual en la vida de relació científica. Per tant, en la portada d'aquestes Publicacions se farà constar en forma ben visible que són fetes a despeses de la INSTITUCIÓ PATXOT.

15. Institució Patxot.

SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

5a. Se continuarà l'Anuari-Crònica del qual es desglosarà la part monogràfica.

L'Anuari-Crònica, haurà d'entrar en premsa immediatament de finir l'any corresponent, per tal que no resulti un anacronisme i se mantingui justificat el nom de la publicació.

La part monogràfica constituirà una publicació a part, sense periodicitat determinada, emperò portarà doble paginació de manera que formi volum amb el títol de *Memòries*.

SECCIÓ FILOLÒGICA

6a. Seguirà la publicació del «Butlletí de Dialectologia», respecte del qual EN PATXOT assenyalava la conveniència de donar-li major amplitud, car àdhuc s'hi encabrien molt escaïentment algunes monografies de la Biblioteca Filològica. Les altres podran publicar-se en volum de «Memòries».

També caldrà preocupar-se preferentment de la publicació del Diccionari Català.

SECCIÓ DE CIÈNCIES

7a. Completats els «Arxius» amb les portades i índexs corresponents, se deturaria llur publicació.

En canvi, se començaria altra publicació a base de fascicles monogràfics, sense periodicitat determinada i amb doble paginació per anar formant volum.

També s'estudiarà la manera d'acabar la publicació de la «Flora de Catalunya» i, potser, els «Neuròpters».

8a. EN R. PATXOT i JUBERT fa les següents reserves:

a) essent aquesta oferta un acte voluntari d'ell, tindrà el dret d'alliberar-se'n a qualsevol moment, avisant-ho per escrit i liquidant la feina d'impremta feta en aquell moment.

b) tenint en compte que hi associa el nom de la INSTITUCIÓ PATXOT, se reserva la facultat de triar els treballs que millor li escaiguin dintre els que proposaran les Seccions de l'I. E. C.; ço és, que la INSTITUCIÓ PATXOT no s'obliga pas a publicar tot el que se li ofereixi, sinó solament aquelles coses que ell judiqui ben avingudes. Les que ell no accepti, podrà publicar-les l'I. E. C. per compte propi, fora de la present convenció i sense intervenció de la INSTITUCIÓ PATXOT.

c) EN PATXOT podrà reproduir, sense necessitat de demanar permís, els fragments que li convingui de les Publicacions de l'I. E. C. pagades per ell i, naturalment, fent constar la procedència dels Materials utilitzats.

d) EN PATXOT farà un curt tiratge en paper de fil portant la seva marca d'aigua i el seu monograma o ex-libris, el qual tiratge serà propietat exclusiva d'ell.

e) finalment, EN PATXOT i JUBERT no vol pas que aquest compromís lligui gens la seva família, ni els seus hereus o marmessors i, per tant, la mort d'ell determinarà *ipso facto* la derogació de la present avinença.

9a. La Comissió de Publicacions portarà un Llibre Historial per duplicat, on constaran els temes tractats i les decisions preses, i, dels dos exemplars, l'un serà per a l'I. E. C. i l'altre pertocarà a la INSTITUCIÓ PATXOT.

Les anotacions seran firmades per tots els presents a la sessió.

10a. Tots els tractes amb les impremtes, així com tota mena de contractes comercials, se faran per compromís escrit i firmat per duplicat, car la INSTITUCIÓ PATXOT no admet tractes verbals.

Tots els rebuts deuran ésser a nom personal de R. PATXOT i JUBERT, i complint estrictament tots els requisits de les actuals lleis fiscals.

11a. Queda ben definit i estipulat que, encara que la INSTITUCIÓ PATXOT pagui la despesa de les publicacions, ni ella, ni EN PATXOT i JUBERT, en són els editors, sinó que ho seran les Seccions corresponents de l'I. E. C. i en darrer cas els autors de cadascun dels treballs.

12a. Se considera refós dintre del present conveni, el compromís que EN R. PATXOT i JUBERT estipulà amb la Secció Històrico-Arqueològica el dia 2 de Novembre del 1925.¹⁶

Tot el qual s'accepta i firma per quadruplicat.

Barcelona el 22 de Juliol del 1926.

R. Patxot i Jubert

Eduard Fontserè

Ll. Nicolau d'Olwer

Ramon d'Alòs-Moner.»¹⁷

Aquest ampli programa es va anar complint en bona mesura al llarg dels anys successius. A *Guaitant enrera*, Rafael Patxot va recapitular les publicacions que l'Institut d'Estudis Catalans havia fet «a despesa de la INSTITUCIÓ PATXOT».¹⁸ Malgrat els seus bons desigs, només pogué patrocinar un *Anuari* de la Secció Històrico-Arqueològica, el volum VII, corresponent als anys 1921-1926, que aparegué amb data de 1931, limitat a les seccions de memòries i de crònica, com ho fou també el volum VIII de l'*Anuari*, corresponent a 1927-1931 i aparegut, ja sense el patrocini de Patxot, amb data de 1936.¹⁹ En canvi, tingué més sort amb les *Memòries* que havia proposat per a la publicació de monografies: n'aparegueren un volum de la Secció Filològica, en tres fascicles (1926-1929); dos volums de la Secció Històrico-Arqueològica: el primer en quatre fascicles (1927-1928), i el tercer amb l'extens estudi de Puig i Cada-

16. Per a aquest compromís de Patxot amb la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, vegeu Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 62-63.

17. Rafael PATXOT i JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*, p. 131-134.

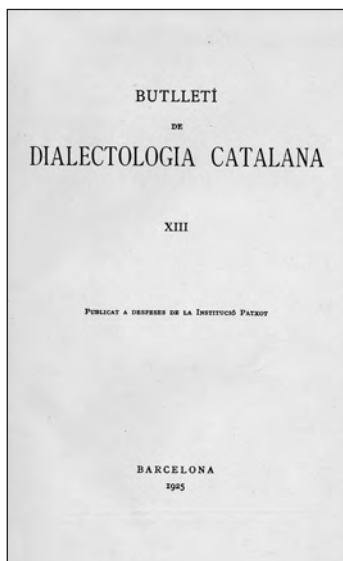
18. *Ibid.*, p. 185-186.

19. Aquest fou el darrer *Anuari* en gran format i propi de la Secció Històrico-Arqueològica. No cal dir que no hi mancaven al·lusions elogioses a Patxot i a la seva Institució, fàcilment localitzables a través de l'índex onomàstic final.

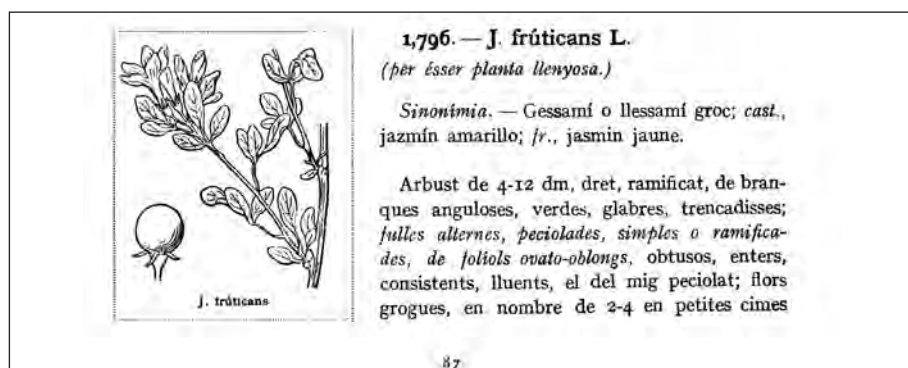
falch sobre *La geografia i els orígens del primer art romànic* (1930),²⁰ i dos fascicles corresponents al primer volum de la Secció de Ciències (1927).

Pel que fa a la Secció Filològica, Patxot patrocinà els volums VI (1929) i VII (1931) del *Diccionari Aquiló*, a cura de Pompeu Fabra i de Manuel de Montoliu, i va fer possible, encara que fos amb retard, l'aparició dels volums XIII (1925)-XVIII (1930) del *Butlletí de Dialectologia Catalana*, mirant de posar vaselina entre mossèn Antoni Grierà i els seus col·legues.

A la Secció de Ciències pogué enllestir el volum IV de la *Flora de Catalunya* de Joan Cadevall (1932).

Coberta del volum XIII del *Butlletí de Dialectologia Catalana*.

Detall de la *Flora de Catalunya*.

20. El volum II estava reservat a *Els diplomes caronligis a Catalunya*, de Ramon d'Abadal, que no pogué aparèixer fins després de la guerra, i a les *Leges palatinae* de Jaume II de Mallorca, a cura de Carl A. Willemsen, que no sortí mai.

Hem d'esmentar encara l'ajuda de Patxot a Ferran de Sagarra, membre de l'Institut, amb la inclusió a les publicacions de la Institució Patxot del tercer volum de la seva *Sigil·lografia catalana* (1932),²¹ i sobretot el suport donat a Jordi Rubió i Balaguer per a la continuació de la revista *Estudis Universitaris Catalans* (1926-1932) i dels seus annexos.

En dimitir Primo de Rivera, Patxot se sentí obligat a demanar als responsables de l'Institut d'Estudis Catalans que aprofitessin el canvi de conjuntura política per a aconseguir una independència que impedís interferències i complicacions en el treball científic que li era propi. Vet aquí el que ell mateix va escriure, el 21 de maig de 1930, al *Dietari* de la Institució Patxot:

Avui he donat al Dr. Fontserè, a fi de que la faci a mans de l'Institut d'Estudis Catalans ensems com a membre i en qualitat de Degà del Consell de la Institució Patxot, una exposició de fets, que acaba raonant la meua tesi de l'urgència de l'independència del I. E. C.

Els dic que la meua convivència amb el I. E. C. durant aquests anys de Dictadura espanyola, excusen la pretença de donar parer en una qüestió vital pera l'I. E. C. i faig constar que ja diguí an En Prat de la Riba, ço que ara els repeteixo.

La Institució Patxot ha posat gran cura en no singularisar-se, sinó que —mentres ha pogut— ha anat aplegada amb els organismes existents:²² Biblioteca de Catalunya, Orfeó Català, Acadèmia de Bones Lletres, etc. També vaig donar an En Cambó la pauta de la meua actuació cultural, per tal de que les nostres tasques resultessin coordinades malgrat llur completa independència

Quan la gent de la Dictadura oferí al I. E. C. una subvenció en forma que era un suïcidi acceptar-la, vaig sentir-me honorat de que la Institució Patxot continués les publicacions del I. E. C. pera l'intercanvi científic internacional.

I ara que se tracta de definir i consolidar el I. E. C. insisteixo en que la intel·ligència, pera que pugui cumplir la seva missió de mantenir l'espiritualitat per damunt dels falliments humans, té de viure més enlaire que el replà on breguen les passions col·lectives. Això implica convertir l'I. E. C. en institució científica independenta de tota estructuració político-administrativa, cosa a la qual no s'oposaran els homes que actualment regeixen les Corporacions Públiques, car ben clar han proclamat llurs sentiments de dignificació cívica.

I acabo fent constar que la Institució Patxot no vol col·laborar a que l'I. E. C. torni a exposar-se a recaigues²³ en les veleïtats i els sotracos ibèrics.²⁴

21. Cf. *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*, p. 102-103

22. La còpia mecanografiada diu *existentes*.

23. El text imprès a *Guaitant enrera*, al qual em referiré a la nota següent, diu *recaigudes*.

24. Aquest text, amb petits canvis de tipus lingüístic i estilístic, aparegué a Rafael PATXOT I JUBERT, *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera*, p. 155-156. He localitzat la carta sencera a l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, a Montserrat, i la publico a *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*, p. 128-129. Cf. també *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*, p. 117-120, i Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 68.

El president de torn de l'Institut, Josep M. Bofill, féu arribar a Patxot una amable resposta, signada el 31 de maig de 1930, en la qual li agràia les seves «gestes en pro de la cultura catalana», que havien permès la supervivència de l'Institut en «dies luctuosos i de ruïnes», i li prometia que faria el possible per seguir els seus bons consells,²⁵ tot i que a l'hora de la veritat tot continuà més o menys com sempre.

La guerra civil i les seves conseqüències foren un trauma tant per a Patxot com per a l'Institut d'Estudis Catalans. Patxot hagué de fugir a l'estranger, amb l'ajuda d'Eduard Fontserè i amb la protecció de la Generalitat, i en acabar la guerra preferí continuar residint a Suïssa, en una «expatriació voluntària» que no trencà mai.²⁶ L'Institut féu la viu-viu fins al 1939 i calgué pràcticament refundar-lo el 1942, en una situació de clandestinitat o semiclandestinitat pitjor encara que la de la Dictadura de Primo de Rivera.

De tota manera, Patxot no es desentengué de la protecció a la cultura catalana, ni oblidà l'Institut d'Estudis Catalans i els seus homes. Juntament amb Francesc Cambó, va patrocinar la *Miscel·lània Fabra* que tirà endavant, després de moltes vicissituds, Joan Coromines el 1943, a Buenos Aires,²⁷ i més endavant va ajudar Joan Coromines en les recerques per a la preparació de l'*Onomasticon Cataloniae*, i fins i tot es va comprometre a publicar l'obra, bé que el retard de Coromines en la redacció definitiva de l'*Onomasticon* i la mort de Patxot el 1964 frustraren aquesta iniciativa.²⁸

Quan l'Institut d'Estudis Catalans va reprendre les seves activitats, Patxot mantingué els seus compromisos respecte a l'edició de les *Cròniques*, que tornà a finançar a partir del curs 1945-1946,²⁹ però la lentitud dels col·laboradors i les dificultats de la corporació durant aquella època n'impossibilitaren l'aparició de cap volum, encara que ja n'hi havia impresa o a punt d'anar a la impremta una part de les *Cròniques* de Jaume I (i la seva traducció llatina de Pere Marsili) i de Desclot. Més afortunada va ésser la seva col·laboració en el magne projecte de la *Catalunya carolíngia* de Ramon d'Abadal, que després d'una pila de vicissituds s'inicià amb la primera part del seu volum segon, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, «publicat a des-

25. Publico sencera aquesta carta a *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*, p. 139-131.

26. Com explica amb un cert detall a *Guaitant enrera*, fou sotmès a un expedient de responsabilitats polítiques pel nou règim i se li feren insinuacions perquè contribuís a l'Institut Español de Estudios Mediterráneos, que volia «sotaiguar l'Institut d'Estudis Catalans» (cf., per exemple, la p. 626).

27. L'Institut d'Estudis Catalans en va publicar un facsímil el 1998, que constitueix el volum 37 de la seva «Biblioteca Filològica».

28. Cf. Sergi GASCÓN URÍS, «L'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines: el contracte ginebrí de 1960 i documentació annexa», dins *Miscel·lània Albert Hauf* 1 («Estudis de llengua i literatura catalanes», LXII), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, p. 203-216.

29. Albert BALCELLS, Santiago IZQUIERDO i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, II, p. 25.

peses de la Institució Patxot», que duia la data 1926-1950, però el colofó de 1952, i mantenia el número II de les «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica».³⁰ En honor del seu gran amic Eduard Fontserè, Patxot li inclogué el 1950 entre les publicacions de la Institució Patxot a l'exili l'opuscle *La Tramuntana empordanesa i el Mestral del golf de Sant Jordi*, que alhora era el volum 21 dels «Arxius de Ciències» de l'Institut.

El Nadal de 1957 Patxot escriví des de Ginebra una emocionada carta de felicitació a l'Institut d'Estudis Catalans, amb motiu del cinquantè aniversari de la fundació de la corporació per Prat de la Riba. Me n'ha arribat una còpia manuscrita per Patxot mateix, que em plau de reproduir perquè reflecteix d'una manera esplèndida els seus lligams amb l'Institut i el seu desig que la corporació pogués tirar endavant, malgrat les dificultats del moment:

Institut d'Estudis Catalans
Barcelona

Honorable Senyor President:

Des d'aquestes acollidores terres tramuntanals on la meua consciència i el sentiment me feren expatriar, vinc de grat, lluint la meua vellesa, a fer acte de presència en el vostre aniversari.

La vellesa viu en el passat, i del passat, nodrint-se de recordances, i en la meua condició d'octogenari, que ha acomplert el seu deure envers la Catalunya Nostra, els meus 85 anys enclouen bon troç més que un cinquantenari. I en aquest llarg passat me cor-lliguen amb vosaltres realitats que em deixareu evocar.

Pocs de vosaltres sabeu que, en companyia del malaguanyat amic, el Reverent Dr. Norbert Font i Sagué, vàrem compartir en la intimitat, la gestació de l'Institut d'Estudis Catalans.

Aleshores representava i regia Catalunya N'Enric Prat de la Riba, personificació del geni racial nostre que, amb seny dreturer i ferma volença, reajustà la totalitat de la terra catalana, que una intromissió irrespectuosa havia esquarterat. Fou així com la vident intenció d'aquell honorable patrici reféu la Senyoria de casa nostra.

Amb aquest esperit sobirà, el vostre fundador N'Enric Prat de la Riba, proclamà la naixença de l'Institut d'Estudis Catalans, en l'ambient falaguer creat per els nostres poetes de la Renaixença, empès per la jovenívol dalera de fer escoltar la nostra llengua en el domini del saber mundial, on impera la llibertat de la Intel·ligència.

I l'Institut d'Estudis Catalans acomplia bellament la seva missió.

Fou en aquella època de la vostra creixença que la generositat provident d'una dama catalana, Na Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera, que jo representava, me permeté aplegar-me amb vosaltres, per a fruitar la il·lusió del corpus de Cròniques Catalanes, carreu de la nostra història.

54

30. A les p. XXXVI-XXXVII Abadal resumia els problemes de tota mena amb què havia topat el llibre, l'edició del qual havia estat aprovada per l'Institut d'Estudis Catalans el 1920, i a la p. XXXIX expressava el seu «pregon reconeixement al Sr. Rafael Patxot i Jubert, que amb el seu magnànim ajut ha fet possible la publicació d'aquesta obra».

Més tard, una gropada vinguda de fora, enfosquí el celatge de Catalunya i pretingué anorrear la nostra espiritualitat, no pas a plena llum, sinó amb traïdoria, colgant-nos en la inanició per atròfia.

Llavors, encarant-me amb la malvestat, vaig aplegar-me altre cop amb vosaltres, arborant la Institució que porta el meu nom de família. i vaig prendre a càrreg meu el sosteniment material que us havien pres i que era vital per a la vostra espiritualitat. I així anàrem de bracet, fins que la malvestat defallí i morí en el seu propi càstig, del qual sorgí la Generalitat, ressonància del antic Govern de Catalunya, la qual us acollí com pertocava i merexíau, ço que féu créixer i reforçar l'enlairada poixança vostra.

Malauradament, als que som de la passada centúria, ens ha tocat viure una època de trasbals i desvari socials, en els quals àdhuc la ciència s'és substituïda fent-se omeiera, i preteses espiritualitats s'han manifestat servils cobejances de temporalitat, exhalant fumalls d'encensers, i els homes són considerats materials plasmables en certes organitzacions deshumanitzants, o joguines de la tirania, encoberta amb noms divers, un dels quals nega l'existència del nostre Poble.

Però aquesta vegada, de lluny estant, jo us veig continuar serenament la vostra noble missió, encoratjada i mantinguda per una selecció de catalans conscients de llur deure cívic, ço que prova que el mestratge del vostre exemple ha fet escola.

I fer escola és l'inici de la continuïtat i la continuïtat és el requeriment primordial de la transcendència.

Després de la mort de Rafael Patxot, els seus hereus van cedir a l'Institut d'Estudis Catalans un bon nombre de llibres que s'havien anat acumulant a les cases que posseïen a Barcelona. D'aquesta manera passaren al magatzem de l'Institut no solament les obres que havien estat publicades per la corporació amb la col·laboració de Patxot, sinó també moltes altres que no tenien res a veure amb l'Institut i que pertanyien, en realitat, a les edicions de la Fundació Concepció Rabell i Cibils o a la Institució Patxot. El *Catàleg de publicacions, 1907-1996* de l'Institut d'Estudis Catalans, aparegut el 1997, va incloure per error aquestes darreres obres, que l'anterior *Catàleg de publicacions, 1907-1986*, aparegut el 1986, posava més correctament en un darrer apartat, sota l'epígraf «Altres fons disponibles». Això ha induït Pere Quer a considerar publicacions de l'Institut la *Gramàtica històrica del català antic*, d'Antoni Griera (1931), en realitat edició de l'autor patrocinada per Patxot i rebutjada anteriorment per la Secció Filològica de l'Institut;³¹ els llibres en anglès i alemany de la Institució Patxot, procedents dels Concursos Patxot o referents a núvols, un dels temes predilectes del mecenes;³² els volums de *Materials de*

31. Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 72. Cf. *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*, p. 114.-115.

32. Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 64, 75 i 76 (també s'hi fa referència s l'*Atlas pluviomètric de Catalunya*, de Joaquim Febrer, a l'*Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel* i a *La immigració a Catalunya*, de Josep A. Vandellós, que no tenen res a veure amb l'Institut).

l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i el primer volum del *Diccionari de la dansa*, de Joan Amades i Francesc Pujol;³³ la *Bibliografia catalana. Premsa*, de Joan Givanel, membre de l'Acadèmia de Bones Lletres, a càrrec de la Institució Patxot,³⁴ i altres obres patrocinades per Patxot com *Les sonates de Beethoven*, de Blanca Selva; el *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, a cura d'Agustí Duran i Sanpere i de Josep Sanabre, i les *Conferències sobre la Universitat de Barcelona* de 1935.³⁵

Cèdules de la llengua recollides per Rafael Patxot i conservades a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans.

56

A més d'aquests llibres ja impresos, arribaren també a l'Institut els plecs tirats fins aleshores d'un premi Patxot i Ferrer, que hauria hagut d'aparèixer a les «Memorias de la Real Academia de Buenas Letras»: *La politique orientale d'Alfonse V d'Aragon*, de Constantin Marinesco, i que a l'hora de la veritat van constituir el volum 46 de les «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica» de l'Institut (1994).³⁶

Tot plegat fa que hàgim de concloure, com Josep Iglésies el 1963, que «no constitueix cap menyspreu envers els mecenes que actualment rep la cultura catalana, afirmar que no n'hi ha hagut cap de tan vast, tan profund, tan in-tencionat i tan intel·ligent com el que li oferí Rafael Patxot i Jubert en el període

33. Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 74. L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, oferta per Patxot a l'Orfeó Català, tenia una mena de consell assessor en el qual hi havia un representant de l'Institut d'Estudis Catalans. Les seves edicions pertanyien a la Fundació Concepció Rabell i Cibils.

34. Pere QUER, *Les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans de 1907 a 1939*, p. 74.

35. Ibíd. El *Dietari* de la Institució Patxot ens informa que aquestes conferències, organitzades pels Estudiants Catòlics i fetes a l'Ateneu, aparegueren el setembre de 1935 i que es repartien gratuïtament.

36. Cf. *Escriptors i erudits contemporanis. Setena sèrie*, p. 104-106.

1925-1936»,³⁷ ni «és cap novetat afirmar que l'Institut d'Estudis Catalans mantingué la seva dignitat acadèmica en un determinat període, gràcies a la munificència de Rafael Patxot». ³⁸ És bo, doncs, que avui el recordem i que fem vots perquè la independència de criteri que va demostrar sempre i la catalanitat insubornable que va guiar tots els seus passos ens siguin un estímul per continuar la nostra tasca i per superar les dificultats que sovint l'enterboleixen.

37. Josep IGLÉSIES, «L'obra i el mecenatge intel·lectual de Rafael Patxot i Jubert», *Serra d'Or*, febrer de 1963, p. 30. En realitat, com Iglésies mateix explica, el mecenatge de Patxot començà el 1919 i continuà fins a la seva mort, el 1964.

38. *Ibid.*, p. 32.

RAFAEL PATXOT METEORÒLEG

JOSEP BATLLÓ

INSTITUTO DOM LUIZ. UNIVERSITAT DE LISBOA

Enguany es compleixen els cinquanta anys de la mort de Rafael Patxot i Jubert (Sant Feliu de Guíxols, 1872 - Ginebra, 1964). A dia d'avui la figura de Rafael Patxot no és gaire coneguda. De fet, no ho ha estat mai gaire i, ben cert, ho hauria de ser, i molt. Dels que en tenen notícia, la gran majoria diran que fou un mecenes de la cultura catalana i poc més. En una de les seves cròniques a *La Vanguardia* (16 d'abril de 1926, p. 5), Gaziel (el també guixolenc Agustí Calvet i Pasqual) el presentà com «el Carnegie de Catalunya».

No trobem tampoc gaires treballs sobre la seva figura: les biografies escrites per Maluquer (1994) i Delétra-Carreras (2008) i alguns articles curts sobre algunes de les seves facetes com la d'astrònom (Oliver, 1997), escriptor (Massot, 1996) o meteoròleg (Maluquer, 2005). De fet, el treball més voluminós es deu a ell mateix. És el seu *Guaitant enrera: fulls de la vida d'un octogenari* (1952), llibre autobiogràfic, de records i reflexions. Per tant, hem de convenir que és una figura poc coneguda i poc estudiada.

Però, com diu Colomer-Ribot (2004): «Va ser una personalitat única bigarrada, un home polifacètic format a partir de múltiples interessos, culturals, humanístics i científics, independent, un rar exemplar com no n'hi ha avui dia, o és molt difícil de trobar», i és ben cert.

Així mateix, els que hem tingut l'oportunitat de llegir alguns dels seus manuscrits sabem que era una persona que no dubtava gaire a autodefinir-se. Així, en una carta a Salvador Raurich (27.12.1909), llavors secretari de la Societat Astronòmica de Barcelona (SAB), trobem que «altrament, be ja's pot haver adonat de que jo soc arxi-independent, baix tot punt de vista: intellectual, moral i cívic». ¹ Un altre qualificatiu donat per ell mateix (1952) i de què, pels seus fets, no dubtem és el de *tramuntanenc*. També es definia moltes vegades com a home «del segle passat». No per sentir-se antiquat, sinó en contraposició als sistemes dictatorials en plena expansió després de la Primera Guerra Mundial, que representaven «una força material arbitrària, però sense cap consciència i que no pot arribar al camp de la intel·ligència».

Aquest singular Patxot també va mostrar les seves inquietuds en el camp científic, i també se'l considera un mecenes de la ciència. Ho va ser, sens dubte; però també va ser un investigador constant i metòdic. I aquesta és la faceta de la personalitat de Patxot que avui volem destacar i analitzar, en concret, el seu treball en el camp de la meteorologia. De fet, el que presentem no és només una relació de fets. Hem intentat analitzar el valor de la seva contribució respecte a la meteorologia del moment i, fins i tot, tenim algunes novetats a comunicar. Vegem, doncs, què podem dir d'aquest Patxot meteoròleg.

1. Procurem conservar la grafia original de Patxot, escriptor anterior a la normalització de Pompeu Fabra, en les transcripcions dels seus escrits originals.

ELS ANYS DE FORMACIÓ

No coneixem gaire la formació del jove Patxot. No tenim constància que assistís a ensenyaments reglats a cap universitat. Però, atesa la seva condició benestant, no va tenir cap dificultat per a accedir a qualsevol llibre o publicació del seu interès o, si s'esqueia, procurar una instrucció particular. El cas, pel que podem deduir de la seva actuació posterior, és que fou una formació molt sòlida. Patxot era plenament competent en moltes matèries i en moltes llengües. De jove va fer estades a França i a Anglaterra, en part per formació, en part relacionades amb els negocis familiars; però no va descuidar en cap moment aprofitar-les per aprofundir en la seva formació.

No trobem referències al fet que fes estudis específics relacionats amb la meteorologia. Sí que sabem, en canvi, coses sobre l'estudi de l'astronomia. Com ell mateix diu (1908), «la dalera astronòmica m'havia agafat en les terres del Nord» i d'aquesta afecció juvenil, quan estava a Londres, ens dóna detalls ell mateix (1952: 574): «Aleshores, jo tenia 17 anys i tocava tota mena de tecles: piano, microscopi, pedal, histologia, matemàtiques, football, orientalisme, tennis, anatomia, literatura, etc., etc., és a dir, un garbuix propi d'una edat, navegant en popa d'una voracitat mental insaciable [...]. En aquella barreja emotiva de la meva intel·lectuïtat, surava *L'Astronomie*, revista publicada per Flammarion, que jo rebia mensualment i que esperava amb un daler semblant al de les noies llur folletí.»

Del nostre interès en aquesta anàlisi, si fullegem les pàgines de *L'Astronomie* veiem que, com era corrent a l'època, també hi ha notícies i escrits de caire meteorològic. El mateix Camile Flammarion va ser autor d'obres dedicades específicament a la meteorologia i protagonista de diverses ascensions en globus (Locher, 2008: 169-189) amb objectius principalment meteorològics i que ell mateix, divulgador científic nat, va narrar de manera totalment engrescadora. A més, els observatoris astronòmics sempre disposaven d'estacions meteorològiques bastant completes, si més no per poder tenir control de paràmetres importants per a algunes de les observacions. Així, hem de suposar que, encara que no fos el seu interès principal a l'època, adquirí coneixements meteorològics importants.

L'OBSERVATORI CATALÀ - ESTACIÓ METEOROLÒGICA

Tornat a Sant Feliu de Guíxols sobtadament per la mort de la seva mare, l'any 1893 mor el seu pare i queda al front dels negocis familiars. En aquest període no tenim més notícies d'aquestes afeccions astronòmiques; però no les deuria abandonar i ja l'any 1896, per tant, només amb vint-i-quatre anys, es feia construir un observatori astronòmic a casa seva. L'empresa era considerable si pensem que en aquell moment va ser el més important (potser l'únic digne d'aquest nom?) a Catalunya. Per ajudar-se en els seus treballs va decidir contractar una persona i

així es va crear el primer lloc de treball d'astrònom professional a Catalunya, que va afavorir un jove que també esdevindria famós en el seu camp, Josep Comas Solà.

Però, com es va decantar llavors cap a la meteorologia? No ho sabem del cert; però ens en dóna una raó ell mateix (1908): «En plena activitat de l'observatori, me va deturar en sèc una gran malaltia que per segona vegada'm menaçava la vida y que m'allunyà llarg temps de la còsta empordanèsa. Sortosament, la meteorologia no exigia pas inevitablement, com l'astronomia, la meua acció personal [...]»

Per tant, és molt probable que veiés com la meteorologia li permetia satisfer algunes de les seves inquietuds científiques sense demanar-li una dedicació que no podia donar.

De fet, i des d'un primer moment i ja abans de la malaltia, la part meteorològica del seu observatori també es trobava entre les més completes, si no la més, de Catalunya (Oliver, 1997). Per instal·lar-lo, es va assessorar amb el director de l'Observatori de Perpinyà, Jacques Fines. En la introducció de la seva *Meteorologia catalana* en dóna els detalls i enumera les variables observades i el perquè: pressió atmosfèrica, temperatura, tensió de vapor, humitat, pluja, vent, núvols i els meteors especials que es presentessin (tempestes, ventades, nevades, arcs de Sant Martí, etc.). En canvi, i conscientment, va rebutjar utilitzar evaporímetres i les observacions actinomètriques per la seva dubtosa vàlua (i és cert) a l'època. En la taula adjunta hem llistat l'aparellatge de l'observatori meteorològic i en veiem alguns detalls de la part externa (fig. 1).

62

FIGURA 1. Imatge de l'Observatori Català a Sant Feliu de Guíxols. Centra la imatge la cúpula astronòmica, però és possible observar-hi alguns dels elements que formaven l'estació meteorològica. Just al peu de la cúpula, al costat dret, hi ha l'abric per a termòmetres i altres instruments, el penell i el mesurador de l'anemòmetre Richard i, més a la dreta, el penell i el mesurador de l'anemòmetre Bourdon. Còpia de l'original, sign. SMC-350-C, dipositat a la Cartoteca de Catalunya. © Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Entre els instruments, cal destacar-ne dos molt especialment: el pluviògraf Richard i l'anemòmetre Bourdon. Ambdós eren únics al seu moment a Catalunya. El pluviògraf va permetre el primer estudi detallat de la intensitat de la pluja a Catalunya (1912 i 1923). L'anemòmetre (fig. 2), també únic al seu temps a Catalunya, va permetre la realització d'estudis sobre l'estructura dinàmica de la tramuntana (Patxot, 1905a i 1905b).

TAULA. Dotació d'instruments meteorològics de l'Observatori Català

Baròmetre Fortin
Barògraf Richard model gran (2 mm de gràfica/mm de mercuri)
Barògraf Richard model mitjà (1 mm de gràfica/mm de mercuri)
Termòmetres tipus de mercuri
Termòmetre de mínima d'alcohol
Termògraf Richard model gran (2 mm de gràfica/grau de temperatura)
Termògraf Richard model mitjà (1 mm de gràfica/grau de temperatura)
Psicròmetre
Higròmetre inscriptor
Mesura de tensió de vapor
Pluviògraf Richard
Anemocinemògraf Richard
Anemòmetre Bourdon (velocitat de registre variable, fins a 1 mm/s)

Característic del treball metòdic de Patxot, des d'un primer moment es va proveir de formularis per a totes les observacions. Els va fer imprimir exprés per l'Observatori Català. De la reducció i estudi de les observacions, en van sortir dos magnífics volums (també en la meteorologia es notava clarament la seva condició de bibliòfil): la *Meteorologia catalana* (1908), ja mencionada, i la *Pluviometria catalana* (1912). En parlarem més endavant. El primer volum difon les dades recollides a l'Observatori en el període 1896-1905 i presenta cuidades estadístiques de l'evolució de totes les variables, per mesos i estacions, de manera a determinar les característiques climatològiques de Sant Feliu de Guíxols. Mereix un comentari a part la secció dedicada a l'observació dels núvols i acaba l'obra amb una secció dedicada a la pluviometria de Catalunya, que donarà peu a una altra iniciativa de Patxot en el camp meteorològic, com veurem en l'apartat següent.

El segon volum continua la sèrie d'observacions per al període 1906-1910, posa al dia les estadístiques i, continuant amb el que s'havia començat en el volum anterior, dedica una segona part a un estudi aprofundit de la pluviometria catalana.

Com hem dit, Patxot posà un interès especial en l'observació dels núvols. Feia dues observacions diàries i anotava amb cura el tipus, la quantitat, la direc-

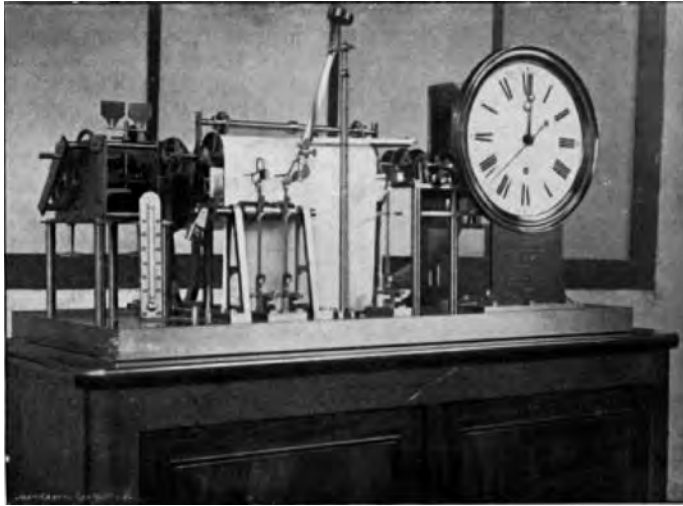

FIGURA 2. Registrador de l'anemòmetre Bourdon. Encara es conserva al monestir de Montserrat. Imatge publicada a *Il·lustració Catalana*, núm. 102, p. 317.

ció, la velocitat aparent, si eren superiors o inferiors i qualsevol altre detall que semblés interessant. Les publicacions dediquen un espai especial a la reducció i anàlisi d'aquestes mesures i encara van ser objecte d'una publicació posterior (Patxot, 1922).

64

PLUVIOMETRIA CATALANA

Però Patxot no es va limitar a l'estudi de les dades recollides al seu observatori. Una desena d'anys després de la creació d'aquest observatori, es va engrescar en un projecte que abraçava tot el país. Es tractava d'estudiar la pluviometria catalana. Sense fer-ne gaire publicitat, com era costum en ell, va decidir continuar i completar, tant com fos possible, l'estudi d'aquest aspecte iniciat per la Xarxa Meteorològica de Catalunya i Balears, iniciada l'any 1895 per Hermenegild Gorria, llavors director de la Granja Escola Experimental de Barcelona. Aquesta Xarxa, en què col·laborava Eduard Fontserè, de qui parlarem més endavant, era formada per col·laboradors desinteressats. Va tenir uns començaments engrescadors; però el pas dels anys i la manca de recursos tan mínims com per a permetre reposar els instruments malmesos i enviar la pròpia correspondència va fer que cap al 1905 la seva fi fos clara.

Els motius ens els explica ell mateix (1912): «Tenia començat, de temps, uns estudis sobre les trajectòries de les depressions i se m'acudí referir ad aquestes, la pluja de les nostres encontrades [...] mancaven observacions arreu i sobre tot en els indrets més interessants.» Com també era costum, va portar la part econòmica d'aquesta empresa separada de les seves altres iniciatives.

Va enviar circulars per demanar l'ajut d'observadors i possibles benefactors (1912): «A fi d'aplegar resultats observacionals per a la Pluviometria Catalana, aquest Observatori ha començada la tasca d'anar establint delegacions pluviomètriques, seguint un ordre sistemàtic, tant com sia possible, i tenint especialment cura de situar pluviòmetres a les encontrades més mancades d'observacions; prenent arribar així —ensems amb la col·laboració de les estacions existents— a completar una xarxa pluviomètrica que permeti, temps a venir, l'estudi ben fonamentat de la pluja a Catalunya.»

Es va posar en contacte amb els possibles observadors (no tants ni tan constants com volia), va fer construir pluviòmetres i els va subministrar als observadors i es va encarregar de centralitzar la xarxa (fig. 3). També va distribuir documentació complementària (unes instruccions als observadors que no hem pogut localitzar) i tots els formularis necessaris per a simplificar la feina. El resultat d'aquests anys de treball va ser publicat l'any 1912. Com no pot ser d'una altra manera, el treball de reducció i estudi de les dades és meticulós. Anys després, Fontserè (Febrer, 1930) el sintetitzava com segueix: «La discussió dels resultats hi era molt acurada i, demés, presentava tots els caires del fenomen de la precipitació aquosa, des de les sinopsis de quantitats mensuals, estacionals i anuals fins a l'estudi dels règims particulars de les diferents estacions, dels coeficients de probabilitat o freqüència i de les condicions dinàmiques de les pluges més importants. Comparant les cartes sinòptiques de quantitats amb les d'Angot,² hom hi troba progressos ben importants, en particular en la indicació del màxim de pluges del Pallars i de la Ribagorça, que fins aleshores no havia estat precisat i que tanta transcendència ha tingut després com a factor decisiu de la riquesa hidroelèctrica de Catalunya.» (fig. 4.)

Al tombant del segle, Patxot, per motius familiars, va haver de passar temporades cada vegada més llargues a Barcelona, i poc després es va veure obligat a deixar Sant Feliu de Guíxols com a lloc de residència. Davant la impossibilitat d'utilitzar-lo per al treball científic, ja l'any 1911 Patxot va fer donació de la part astronòmica del seu observatori a la Societat Astronòmica de Barcelona (SAB) i al final del mateix any era totalment desmantellat. Les observacions meteorològiques van continuar fins al principi de 1912; però també van cessar (Patxot —1923— dóna la data de 24 d'abril), menys per a les observacions pluviomètriques, que van continuar amb el pluviògraf instal·lat al terrat de la societat La Constància, a quaranta metres del seu emplaçament original. Va donar els instruments meteorològics al monestir de Montserrat, amb la intenció que els instal·lessin al monestir i al cim de Sant Jeroni. Sembla que en un primer moment es van utilitzar, però amb el temps van quedar arraconats.

Poc abans, l'any 1910, es va crear oficialment la Societat Astronòmica de Barcelona. Patxot en va ser membre fundador. El secretari de l'entitat era Salva-

2. Alfred Angot va ser molts anys director del Bureau Central Météorologique francès i responsable de l'edició d'una carta pluviomètrica d'Europa a la darrera del segle XIX.

XARXA PLUVIOMETRICA DE CATALUNYA

Fig. 1. — **REPARTIMENT ACTUAL (1911) DELS COL·LECTORS A CATALUNYA**

FIGURA 3. Xarxa pluviomètrica de Catalunya constituïda per Patxot. Els punts negres corresponen a les estacions que va crear; els cercles, a altres estacions, i els cercles amb creu més grans, als pluviògrafs, és a dir, estacions amb instruments registradors. Veiem que l'any 1910 només disposaven de pluviògrafs, a part de l'Observatori Català, l'Observatori Fabra i l'Observatori de l'Ebre. El pluviògraf més al nord correspon a l'Observatori de Perpinyà, dependent del Bureau Central Meteorologique Francaise (Patxot, 1912, p. 11).

© Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

dor Raurich, home inquiet que trobem en moltes iniciatives culturals de l'època³ i beguenc d'adopció. Fontserè també en formava part i aviat en va ser president.

La SAB va fer un pas endavant quan el llavors director de l'Observatori Central Meteorològic de Madrid, José Galbis, va demanar col·laboració per a desplegar una densa xarxa pluviomètrica a tot l'Estat (Batlló, 2011). La SAB, liderada

3. També, més endavant, podem trobar-lo en la creació de Ràdio Barcelona.

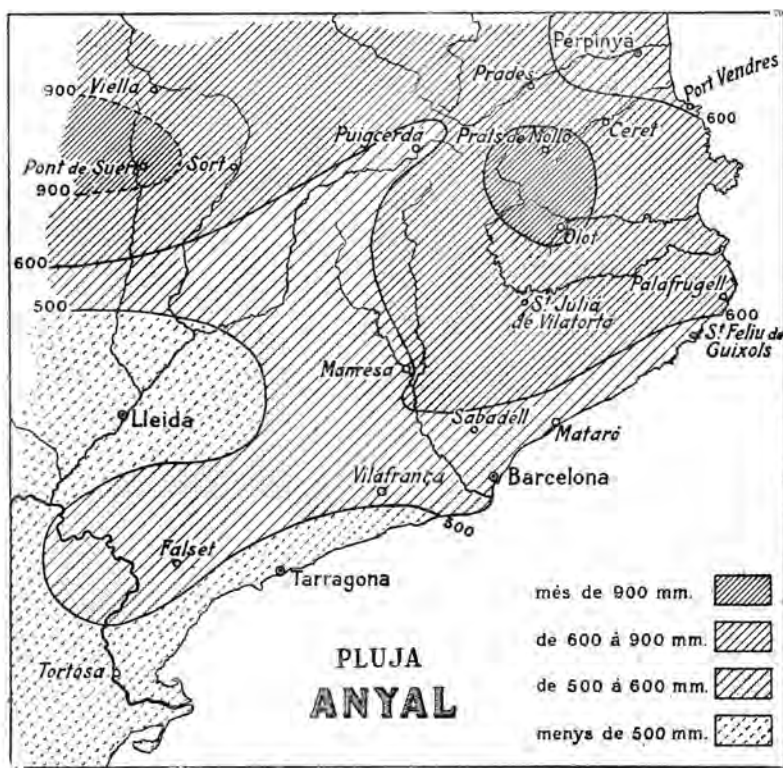

FIG. 44. — *Repartiment anyal de la pluja a Catalunya segons els resultats del decenni 1896-1905*

FIGURA 4. Carta pluviomètrica de Catalunya per al decenni 1896-1905 elaborada per Patxot a partir de les dades recollides a la xarxa de pluviometria catalana. Veiem clarament el màxim de precipitació a la zona del Pallars-Ribagorça de què ens parla Fontserè (Patxot, 1908, p. 276).

© Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

per Fontserè i Raurich, es va responsabilitzar a fer aquest desplegament a Catalunya. Tot això, ho va fer amb l'antuència de Patxot (que a l'època es veia absorbit per altres temes), com ho veiem a la mateixa crida als socis per a col·laborar (Fontserè, 1911), en què es fa menció expressa al treball fet per Patxot. Poc després, en una nota apareguda al butlletí de la SAB, trobem que en la reunió general del 26 de juliol de 1913 es va informar el següent (Prohom, 2006): «En virtud de un acuerdo entre D. Rafael Patxot y la Sociedad Astronómica de Barcelona, esta última acepta a su cargo la honrosa misión de continuar recogiendo anualmente los datos pluviométricos de la Red que el Sr. Patxot viene fomentando en Cataluña.»

Diferents cartes de Patxot a Raurich, conservades a la Cartoteca de Catalunya,⁴ ens confirmen que, entre el 1910 i el 1915, Patxot aconsellava amb freqüència Raurich sobre els temes relacionats amb la pluviometria.

4. Cartoteca de Catalunya, fons antic del Servei Meteorològic de Catalunya, sig. SMC-305-G.

Però a partir de 1913 tornem a tenir un buit en el nostre coneixement de les activitats meteorològiques de Patxot. Encara que ens inclinem per pensar que continuava en els seus estudis, no tenim cap constància de la seva dedicació al tema durant cinc anys.

ESTUDIS NEFOLÒGICS

No és molt clar com Patxot tornà, si és que mai ho deixà, a engrescar-se en els treballs meteorològics. El fet és que ho féu directament de la mà de Fontserè i el camp principal d'acció passà a ser l'estudi dels núvols.

Ja hem vist l'interès de Patxot, de bell antuvi, pels núvols. Amb la creació del Servei Meteorològic de Catalunya (SMC), l'any 1921, va decidir, de comú acord amb el director Fontserè, completar-lo amb una secció especial d'estudis nefològics. Patxot, mitjançant la Fundació Concepció Rabell i Cibils (Fundació CRC), es va fer càrrec de totes les despeses, tant les necessàries per a la seva instal·lació com les del seu funcionament regular. Però una revisió de la documentació existent ens demostra que la data de 1921, donada per molts autors (ex. Iglésies, 1983), no és ben certa. El tema ja es movia, com a mínim, des de l'any 1918. Disposem d'una carta de Patxot a Fontserè, amb data de 25 de novembre de 1918, en què el primer demana detalls molt precisos dels sondatges de l'Estació Aerològica⁵ per a clarificar les alçàries mínimes dels Ci-St (cirrostrats). Per tant, sembla que Patxot continuava treballant en el tema dels núvols.

Alhora, diversos fets coetanis van ajudar que el tema prengué més volada. El primer és d'ordre internacional. A l'octubre de l'any 1919 Fontserè va assistir a la reunió de París de l'Organització Meteorològica Internacional (OMI). Allà Napier Shaw, director del Meteorological Office, va apuntar la necessitat, atesa l'evolució dels coneixements, d'actualitzar l'*Atlas de núvols* encara en ús, de 1896. Fontserè en devia prendre nota. A la tornada d'aquesta reunió, Fontserè va insistir a les autoritats de la Mancomunitat sobre la necessitat de disposar d'un servei meteorològic que encabís i donés forma a totes les iniciatives existents fins aquell moment a Catalunya. De fet, el consell de la Mancomunitat va aprovar la creació del Servei Meteorològic de Catalunya l'any 1919, encara que no va ser efectiu fins a l'any 1921. El mateix any morí la cunyada de Patxot, Concepció Rabell, que el deixà com a marmessor d'una gran fortuna que, «entre moltes altres coses, proveï per a necessitats d'ordre intel·lectual» (Patxot, 1925).

La correspondència conservada, només del costat de Patxot, ens permet deduir que, com a marmessor, es posà en contacte amb Fontserè: «Ara començo a portar l'atenció a la secció o sector de ciències físiques, us dono la preferència en aquest rengle» (carta sense data). Per les respostes de Patxot, sembla que la pro-

5. De la qual Fontserè era director i enguany fa cent anys del seu inici. Per als interessats, vegeu Batlló (2013).

posta de Fontserè anava en la direcció de potenciar l'Estació Aerològica, però Patxot insistí en la importància de l'estudi dels núvols: «Els detalls de la vtra. carta se refereixen principalment a l'observació aerològica. Molt bé; tot això lluirà degudament en la nostra Fisiografia Catalana; mes jo voldria observacions sistemàtiques d'altitud de nuvols, [...] fetes trigonomètricament, ço es, una base i teodolit a cada cap. D'això no'n tenim res fet i no podem deixar semblant falla en la nostra meteorologia. Que no podriau posar-me aquesta qüestió en prosa —vull dir xifres de cost— aplegant-ho amb els vostres projectes aerològics que, certament, no puc menys de lloar» (carta del 15 de maig de 1919). Així, el que proposa Patxot és fer fotografies estereoscòpiques dels núvols per a mesurar-los. No era una novetat; ja en ocasió de la primera campanya d'observació de núvols, l'any 1896, els jesuïtes catalans de l'Observatori de Manila ho havien fet, i Patxot devia conèixer el treball prou be (Batlló, 2005).

Per tant, a partir dels documents conservats, sembla que la idea d'una secció dedicada a l'estudi dels núvols va sorgir de Patxot, que va convèncer Fontserè. I tot això es va posar en marxa abans que existís el Servei Meteorològic de Catalunya. Ja el mateix any 1919 s'adquirien els dos teodolits fotogràfics italians. Probablement, la creació del Servei Meteorològic de Catalunya només va provocar un redireccionament d'aquesta unitat vers el nou centre.

Patxot va posar els instruments i també es va fer càrrec de retribuir un fotògraf i un ajudant. Es va haver de preparar el que s'anomena una *base fotogramètrica*. És dir, dues bases separades (en aquest cas, per quatre-cents metres) per a prendre les fotografies i aconseguir l'efecte de profunditat desitjat. Una es trobava a les oficines del Servei Meteorològic de Catalunya, a l'edifici del Rellotge de l'Escola Industrial. L'altra, al terrat d'un edifici al carrer Casanova 169-171 (numeració de l'època). Les fotografies s'havien de fer simultàniament i va ser necessari instal·lar una línia de telèfon que lligués els dos punts. Finalment, es va haver d'instal·lar un laboratori fotogràfic per a tractar el material, amb les despeses que genera mantenir-lo. De tot, se'n va fer càrrec Patxot mitjançant la Fundació CRC.

A part de les fotografies (ordinàries i estereoscòpiques), també s'observava i registrava l'estat del cel cada dues hores. I, com no podia ser d'una altra manera, Patxot s'encarregava també de fer imprimir formularis adequats per a realitzar tot el treball.

Es va contractar com a fotògraf Josep Pons, de Blanes. Fou una elecció molt encertada (fig. 5). En poc temps s'acumulà una gran quantitat de material sota criteris de catalogació estrictes. Ja l'any 1923 Fontserè va poder presentar els primers resultats del treball a la conferència de directors de serveis meteorològics de l'OMI reunida a Utrecht. A causa de l'interès que generaren els treballs de «nefologia catalana», fou nomenat membre de la Comissió Internacional per a l'Estudi dels Núvols (CEN).

L'any 1925 es va poder publicar ja un primer treball per a ajudar els observadors de tot Catalunya. Es tracta de l'*Atlas elemental de núvols*. La qualitat del treball va permetre que fos prologat per Delcambre, que va ser director del Bureau Cen-

FIGURA 5. Josep Pons, fotògraf de la Fundació CRC, per a l'estudi dels núvols, preparat per a prendre una fotografia estereoscòpica d'un núvol. Veiem bé els detalls del teodolit fotogràfic i el telèfon «de mans lliures» de l'època, que servia per a comunicar-se amb l'altre operador i concordar el punt del cel on havien d'enfocar la càmera i el moment de fer a fotografia. Còpia de l'original, sign. SMC-800-C, dipositat a la Cartoteca de Catalunya. © Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

70

tral Météorologique francès i era llavors el president de la CEN. De fet, la publicació era bilingüe (català-francès) per l'interès de Delcambre que la publicació, en una època en què el material sobre núvols era molt escadusser, fos també útil per als observadors francesos.

En canvi, aquesta publicació va provocar la carta d'Enrique Meseguer, llavors director del Servei Meteorològic Nacional, a Fontserè (19 de febrer de 1926), en què diu: «Esta circunstancia no me impide, como español, estar por completo disconforme con la ausencia del idioma nacional en una publicación de trabajos meteorológicos efectuados en Cataluña, y como jefe del Servicio Nacional me es imposible recomendarle y utilizarle, pues aparte el aspecto patriótico del problema, el catalán, muy digno y grato para todos, debe ir siempre acompañado del idioma nacional.»

El volum i la qualitat de la col·lecció continuaren creixent i esdevingueren de les primeres a escala mundial. Així, i a proposta de Fontserè, la CEN, que continuava amb el seu treball en l'àmbit internacional, decidí celebrar l'última reunió abans de presentar el nou *Atlas de núvols*, d'abast mundial, a la conferència de directors perquè l'aprovesin i el publicuessin, a Barcelona. La «nefologia catalana» adquiria, doncs, projecció internacional.

La reunió se celebrà de l'11 al 15 de juny de 1929, a l'Escola Industrial de Barcelona i, per facilitar la tasca de comparació i selecció d'originals, Fontserè organitzà una exposició de fotografies de núvols, que també va estar oberta al públic. Patxot, per malaltia, només va poder assistir a les reunions del primer dia, però en les actes de les sessions veiem com, efectivament, prenia part activa en les discussions.

Ja a la reunió de Barcelona es va plantejar el problema que, a causa dels inicis del rearmament de les potències i, poc després, de la gran crisi de 1929, no es veia possibilitat de trobar finançament per a publicar una obra que havia costat tants anys i tant de treball. Fou aquí quan Patxot féu un altre pas endavant i es comprometé a aportar cent cinquanta mil francs francesos a les despeses d'edició (de fet, cobrien aproximadament el cost total de l'edició). La proposta es féu oficial a la reunió de directors de Copenhaguen a la tardor de 1929. La condició que posà Patxot fou que, a part de les edicions en llengua francesa, anglesa i alemanya, llengües oficials a l'OMI, existiria una quarta edició en català, oficial com les altres i també pagada per la Institució Patxot, que vehiculà l'ajuda. Com era d'esperar, la proposta fou rebuda amb els màxims agraïments per la CEN i l'OMI.

Per a no endarrerir més l'aparició d'una obra tan necessària, es va optar per fer una primera edició reduïda (*extracte* en la denominació oficial) per a ser distribuïda entre els observadors. Va aparèixer ja l'any 1930 en les quatre llengües. L'edició del gran *Atlas*, pensat més com a obra de referència per a les biblioteques i centres de recerca, es va endarrerir fins a l'any 1932. Constava de cent vint-i-una pàgines de text i cent setanta-quatre làmines, algunes impreses a dues tintes (fet que no era normal a l'època), amb les imatges i els esquemes dels núvols descrits. D'aquestes làmines, vint-i-sis contenien fotografies del fons nefològic de la Fundació CRC (fig. 6). Ben cert, la meteorologia catalana brillava en el seu punt més alt.

L'edició catalana del gran *Atlas* no va aparèixer l'any 1932, sinó que es va endarrerir fins a l'any 1935. El motiu va ser el retard en la traducció. I aquí ve una altra de les novetats que presentem avui. Si seguim la descripció que ens donen Iglésies (1983: 81) i el mateix Patxot (1952: 576-577), sembla que la traducció al català fou obra de Fontserè: «Encara em sembla veure el Dr. Fontserè, en l'oficina de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, entorn d'un llarg tauló plè dels gravats de l'*Atlas* i, amunt i avall, regirant plec impresos, tots dos cercàvem resoldre el problema, no sempre fàcil, d'adaptar el català al tecnicisme físic especialitzat, tasca gens planera, les dificultats de la qual difícilment capiràn els qui llegeixin el text definitiu.»

Doncs no és així, la traducció bàsica és de Patxot. Ho sabem per les cartes que es conserven al Fons Fontserè.⁶ Com a exemple, en una carta a Fontserè, del 19 d'agost de 1934, Patxot escriu: «Després d'uns dies de retràs [...] per fi avui he pogut acabar la traducció dels epígraf de l'*Atlas* C.E.N. [...] Demà començaré a revisar-ho amb esperit crític fent-hi les anotacions que me vagi suggerint la lectura i deixant-ho apunt per la vostra censura, més pràctica i acurada. De totes maneres, encara són 54 folis semblants als que us vaig donar.»

Hi ha altres cartes que ho corroboren. Patxot va prendre la responsabilitat de fer la traducció de base. Ho feia en el seu temps lliure a l'estiu, en les estades a la masia Mariona, a Mosqueroles. I per això es va endarrerir l'edició catalana, que

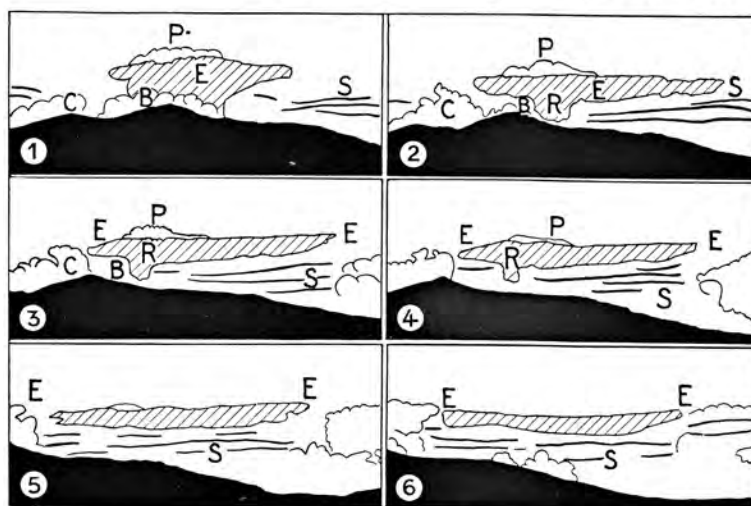
6. Fons Fontserè, Cartoteca de Catalunya.

Stcu 11

Fotog.es Fundació Concepció Rabell (Sr. J. Pons), Barcelona, el 23 novembre 1925, de 12 h. 40 a 13 h.

72

Stratocumulus format per estesa de Cumulus (Stratocumulus cumulogenitus). — N.º del Codi L 4. — Esvaiment de la base i estesa del cim. Evolució en 20 minuts. — 1. Es veu ben clar que el cap del núvol generador no té sinó cabdellaments cumuliformes (B), sense parts glaçades. L'estesa ha començat en E; el cap del Cúmulus ha foradat en P la part estesa. — 2. P més aviat ha crescut, però B decreix i E, que va prenent amplària, comença de separar-se'n, deixant veure l'arrel R. — 3. P minva, B s'és completament aclofat i separat de R, E encara s'estén en amplària. — 4. P s'aclofa completament, R es reabsorbeix, E és enterament independent. — 5 i 6. Ja no hi ha ni restes de P ni de R; E és enterament constituït; cal notar les « penjarelles » de la superfície inferior. — En totes aqueixes fotografies, es veuen en darrer terme, perfilant-se en estrats (SS), altres bancs de Stratocúmulus, probablement del mateix origen.

FIGURA 6. Evolució de l'enclusa d'una tempesta fotografiada per Josep Pons per a la Fundació CRC, i reproduïda a colorida a la làmina 57 de l'Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel.

es volia que aparegués al mateix temps que les altres. Una vegada preparada aquesta versió, sí que va passar a discutir amb Fontserè la versió final, en l'obra publicada.

Després d'aquest èxit científic, atès que la Fundació CRC va passar a ser considerada un dels centres mundials de referència respecte a l'estudi dels núvols, els treballs van continuar. Amb la inauguració de l'Observatori del Turó de l'Home, l'any 1932, en ocasió del segon Any Polar Internacional (Batlló, 2008), es va obrir un segon punt on es feien observacions regulars dels núvols i dels estats del cel. A més, Josep Pons hi anava regularment, en estades curtes programades, per fotografiar núvols des d'aquell indret especial i privilegiat.

Patxot tenia el projecte de publicar monografies exhaustives sobre els diferents tipus de núvols. També pensava integrar aquests estudis, de manera més àmplia, en una fisiografia de Catalunya, que havia de cobrir terra, cel i mar.

La Guerra Civil va frustrar aquestes idees. Patxot, que es va haver d'exiliar, va veure ben aviat el risc que corrien els fons de nefologia de la Fundació CRC i va fer el possible, primer, per posar-los sota custòdia internacional i, després, per treure'ls cap a un lloc segur. No va poder ser i el 29 de gener escamots de l'exèrcit de Franco, seguint ordres emanades del Servei Meteorològic Nacional, s'enduien el material llavors dipositat a l'Observatori Fabra (per protegir-lo dels bombardejos a la ciutat), com el mateix Patxot en va deixar testimoni a la seva *Lettre aux membres de l'Organisation Météorologique Internationale* (1948).⁷ D'aquesta trista manera acabà la carrera meteorològica de Patxot.

73

MECENATGE DE LA METEOROLOGIA

Hem parlat del Patxot meteoròleg, però no volem deixar de banda la labor de mecenatge que dugué a terme en el camp meteorològic. De fet, és la seva faceta més coneguda.

En parlar de l'estudi dels núvols ja hem descrit l'abast de l'obra realitzada mitjançant la Fundació CRC. És d'unes dimensions comparables a l'Obra del Cançoner Popular o a l'Estudi de la Masia Catalana. A més, va tenir una projecció internacional que no trobem en els altres casos. En termes moderns (i anacrònics, ben cert), i a partir del seu funcionament, la podríem considerar una línia de recerca subvencionada i independent dintre d'una institució ja existent (el Servei Meteorològic de Catalunya) de cara a optimitzar-ne els recursos i aprofitar-ne les sinergies.

Però, tot i ser aquest el seu mecenatge més important en el camp de la meteorologia, n'hi ha d'altres. Aquests mecenatges s'inscriuen, d'una part, en els seus interessos personals; però, d'una altra, sorgeixen d'un convenciment

7. Tot aquest material no va ser retornat, amb els signes dels anys d'incúria, fins a l'any 1983.

(creiem que totalment encertat) de la poca rellevància de les ciències físiques en la cultura catalana i del seu interès per a remeiar-ho. En la dedicatòria de la seva *Pluviometria catalana* (1912), en el recent creat Institut d'Estudis Catalans (IEC) i, molt especialment, en la seva Secció de Ciències, ens diu: «Verament, la preterició de les ciències físiques es una incongruència que fa de mal raonar, tractant-se d'un poble com Catalunya, i l'oblidança arrenca de tant lluny que deixa relleix, aduc en els intents de renovació. L'Excel·lentíssima Diputació de Barcelona respectà aqueixa tradició al crear la Secció de Ciències, puix, dels set llocs que la componen, ne destinà quatre a ciències naturals, mentres l'extensa gamma de les ciències físiques fou comptada solament per un lloc [...]»

Aquesta preterició no s'havia esvaït gaire uns anys després perquè ja en una carta a Fontserè amb data de 18 de gener de 1920 es repeteix el següent: «Tinc indicis de que no trigaré pas gaire a tractar de coses culturals en les altes regions de la Mancomunitat i ho aprofitaré pera fer carregs respecte de la preterició de les Ciències físiques. Hem d'esbargar boires i mirar de retornar a la serenor llatina.» I ja hem citat, en parlar de l'estudi dels núvols, la carta sense data a Fontserè.

Per tant, és clar que Patxot volia potenciar les ciències físiques i, molt especialment, la meteorologia. Això ho va fer mitjançant diferents accions de mecenatge. Ja en la *Xarxa pluviomètrica catalana* hi trobem no sols l'esforç personal de Patxot, sinó també la subvenció de les despeses ocasionades i, per tant, un mecenatge.

De la mateixa època, i relacionada amb la *Xarxa*, és una acció puntual quan l'any 1907 es va oferir a pagar els instruments per a una estació de meteorologia que es va pensar d'instal·lar en el nou refugi que projectà el Centre Excursionista de Catalunya a Ulldeter (Olivé, 1999). El refugi es construï, però l'estació meteorològica no arribà a superar mai la fase de projecte.

A partir dels anys vint, quan va reorganitzar els seus projectes de mecenatge sota la Institució Patxot, no sols va pagar els estudis nefològics. A partir dels premis de recerca oferts anualment per la Institució, es pretenia potenciar diverses àrees científiques mitjançant temàtiques específiques. Els estudis meteorològics foren objecte de diversos premis. Concretament, foren els següents:

Quart concurs, 1925

Tema: física atmosfèrica aplicada a Catalunya.

Guanyadors: *Assaig d'establiment del règim pluviomètric de Catalunya*, per Joaquim Febrer.

Distribució de la claror del cel i claror del zenit a Barcelona, per Manuel Álvarez Castrillón.

Cinquè concurs, 1926 internacional

Tema: meteorologia de la Mediterrània occidental i més especialment de la costa catalana.

Guanyadors: no atorgat.

Sisè concurs, 1927

Tema: estudiar l'estabilitat de les actuals construccions catalanes, considerades sota el punt de vista sísmic.

Guanyadors: no atorgat.

Setè concurs, 1928 internacional

Tema: meteorologia de la Mediterrània occidental i més especialment de la costa catalana, amb preferència per l'aspecte dinàmic del problema.

Guanyadors: no atorgat.

Novè concurs, 1930

Tema: meteorologia de la Mediterrània occidental i més especialment de la costa catalana, amb preferència per l'aspecte dinàmic del problema.

Guanyadors: no atorgat.

Hi hem inclòs el sisè concurs, sobre tema sismològic, per la relació propera de la geofísica amb la sismologia. El treball de Febrer va ser publicat per la Institució Patxot (Febrer, 1930) i el d'Álvarez Castrillón, molt més tard, ja durant la Guerra Civil, pel SMC. Com veiem per la temàtica, hi va haver un interès molt especial a afavorir els estudis de meteorologia dinàmica que no es va correspondre, però amb resultats concrets, atès que o bé no es van presentar obres al premi, o bé les obres presentades foren rebutjades per falta de qualitat.

Els anys següents i fins a la Guerra Civil aquests premis no es van oferir; però l'IEC va començar a oferir la seva borsa anual de premis. Del nostre interès, el Premi Enric de Larratea, convocat per primera vegada l'any 1931, «al treball o empresa científic relacionat amb els estudis de l'any polar 1932-1933, i preferentment a la millor monografia relativa a l'intercanvi de masses d'aire o d'energia entre les regions àrtiques i les temperades de la terra», del qual Patxot formava part del jurat. Va quedar desert i es va tornar a convocar, amb la mateixa temàtica, l'any 1934, una altra vegada sense resultats concrets.

A part d'aquest mecenatge, pensat per a desenvolupar aspectes molt concrets, hi ha encara una sèrie d'accions puntuals per a subvenir necessitats del moment. En concret, i de les quals tenim constància, mencionarem que Patxot es va fer càrrec de la quota corresponent del SMC a l'OMI els anys 1934 —quan l'SMC estava suspès de qualsevol acció pública per la intervenció de la Generalitat deguda als Fets d'Octubre— i 1937 —en ple desgavell de la Guerra Civil.

EL PENSAMENT I L'OBRA METEOROLÒGICA

Fins aquí hem parlat de la feina i el mecenatge de Patxot com a meteoròleg, però fóra bo valorar la seva tasca i el seu pensament.

Ja hem comentat que, encara que sense titulacions oficials, la formació científica (i també humanística) de Patxot era molt bona. En una època en què encara era corrent una visió de la meteorologia molt pròxima a la història natural (la tasca principal era recollir dades i establir paràmetres climatològics), ell ja anà

molt més enllà. Tot i reconèixer la necessitat de l'observació per a recollir les dades, del tot inexistents a l'època, no es quedà només en la caracterització d'una climatologia local. Des del primer moment procurà lligar aquests resultats amb la dinàmica de l'atmosfera. En els seus estudis particulars de la pluja i dels núvols a Sant Feliu de Guíxols no es quedà només en unes estadístiques (ex. quins núvols eren característics de cada època i de quina direcció venien). Intentà lligar els resultats estadístics amb el temps observat. Per tant, una climatologia de «situacions meteorològiques» que no es generalitzà fins a mitjan segle i, per tant, molt avançada al seu temps.

En concret, a les pàgines finals de la seva *Pluviometria catalana* analitza les situacions de pluges intenses, i en un únic mapa isobàric en sintetitza els resultats (fig. 7). Ell encara no n'era totalment conscient, però el que representa el mapa és la situació típica de temporal de llevant, amb una depressió no gaire gran centrada a la Mediterrània, cap al sud de Catalunya, que llança l'aire humit sobre la costa. És la primera vegada que algú va formular aquesta situació de manera explícita a Catalunya. Per tant, d'una part, bon observador i, de l'altra, molt bon sintetitzador.

A recer d'aquest mapa observem una altra faceta. Pel que sembla, en aquesta i altres publicacions (ex. 1905b) Patxot elaborava i dibuixava els mapes sinòptics que necessitava. Aquest detall també dóna idea del coneixement i domini de Patxot dels recursos de la meteorologia de l'època.

Respecte als núvols, potser la visió més completa i concisa del pensament de Patxot el trobem a la introducció de l'*Atlas elemental* (1925), encara que en aquest cas escrit per Fontserè: «[Els núvols] defineixen, per llur aspecte i per la manera d'agrupar-se, l'estat de l'aire on es sostenen; per l'ordre en que llurs diferents classes van succeint-se, revelen de vegades tota la complexitat dels grans

76

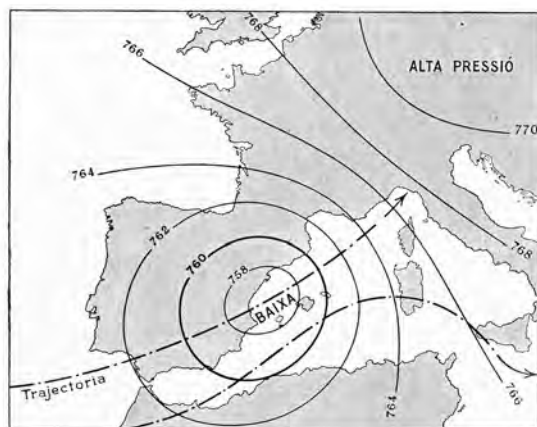

FIG. 45. — Tipu de temps que sòl produir grans plogudes a Catalunya (esquemàtic)

FIGURA 7. Situació isobàrica que ocasiona les pluges més intenses a Catalunya segons Patxot. Hi reconeixem clarament la situació de temporal de llevant (Paxot, 1908, p. 278).

© Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

esdeveniments meteorològics; surant con bornois de guia en les capes atmosfèriques a que pertanyen, permeten escandallar d'un sol esguard els vents superiors, i àdhuc descobrir moviments complicats i condicions físiques de que altrament no tindríem noció, a no ésser que se'n fes una exploració gairebé permanent amb aerostats o amb altres enginys semblants.»

Per tant, una vegada més ens trobem amb una visió totalment dinàmica del problema. Els núvols són el millor indicador, encara que qualitatiu, de l'estat de l'atmosfera. Recordem que el nom oficial de l'*Atlas internacional* (1935) va ser *Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel*. Mai més abans o després un atlas de núvols no va portar aquesta «cua». En una època en què la teoria de fronts de V. Bjerknes s'estava imposant a totes les altres, i sense disposar d'eines numèriques de càlcul, els núvols (les seqüències en què es presentaven) esdevenien clau per a la interpretació i previsió del temps. En fi, els núvols com a eina, no com a fi.

Per acabar, cal citar encara que les seves iniciatives i els seus mètodes de treball van servir d'exemple per a altres. És clar que la xarxa pluviomètrica de la SAB es va inspirar en la que deixava Patxot, i que el seu treball en aquesta direcció es va projectar fins a la publicació de l'*Atlas pluviomètric de Catalunya*. I també la presència d'un anemòmetre Bourdon i un pluviòmetre d'intensitats Richard a l'aparellatge inicial de l'Observatori Fabra està directament lligat al treball previ de Comas i Solà al costat de Patxot.

77

LA RELACIÓ PATXOT-FONTSERÈ

No volem pas acabar aquesta semblança meteorològica de Patxot sense referir-nos a un fet fonamental. Si la primera part de l'obra de Patxot meteoròleg, centrada al voltant de l'Observatori Català, es pot entendre com una labor molt personal, la segona, aquella de la projecció internacional amb l'estudi dels núvols i el mecenatge ampli de la meteorologia catalana, no es pot entendre sense la relació d'amistat de Patxot amb Eduard Fontserè. No glossarem la figura d'aquest últim perquè no és el lloc i perquè, a l'inrevés que la figura de Patxot, ho ha estat a bastament (ex: Iglésies, 1983; Llebot, 2002; Roca *et al.*, 2004).

Pel que ens explica el mateix Patxot (1952: 573-579), sembla que no va ser fins a l'inici de la segona dècada del segle xx, quan ambdós ja rondaven la quarantena, que es conegueren personalment. Patxot diu que el primer coneixement que va tenir de Fontserè va ser mitjançant la lectura de notes dels seus treballs astronòmics publicats a *L'Astronomie* quan encara era a Londres. No tenim informació per part de Fontserè, però hem trobat una carta de 1897, de Patxot a Fontserè, en què el primer li demana si pot comprovar el funcionament d'un cronòmetre.⁸ Alhora, Fontserè, com a responsable tècnic de la xarxa meteorològica

8. Fontserè, en aquella època, era el responsable del servei de l'hora a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona.

mantinguda per la Granja Escola Experimental també tenia contacte regular, encara que fos per a afers de tràmit, amb l'Observatori Català. Per tant, si més no existia una coneixença formal.

Però sembla (Patxot diu que no ho recorda amb precisió) que el contacte personal es va produir en ocasió dels primers passos de la SAB. Ja a partir de 1911 Fontserè en fou el president i entraren en contacte molt freqüentment pels temes referents a la donació de l'observatori astronòmic de Patxot i per la «transmissió» de la xarxa pluviomètrica. Efectivament, en el carteig que conservem de la SAB la correspondència de Patxot va dirigida, en un primer moment, majoritàriament a Raurich, i només més tard comencem a trobar cartes per a Fontserè.

Per tant, creiem que el tracte amb Fontserè es va crear i refermar a partir de les gestions que aquest va fer, sense èxit, però, per a instal·lar els instruments de l'Observatori Català a Barcelona. A partir d'aquí devien començar a parlar de temes meteorològics i trobar avinences. El fet, com hem vist, és que quan Patxot es va trobar marmessor d'un gran patrimoni i amb possibilitats de finançar projectes en el camp de la física, la seva primera opció va ser Fontserè. Per tant, en aquell moment ja hi havia uns lligams de respecte i confiança grans. Pel que ja hem vist, la relació que es va establir no va ser d'«amo» a «beneficiat». Va ser un treball braç a braç, molt més del que ens havíem imaginat fins ara. Patxot (1952: 577) ens diu: «Cada dissabte, jo pujava de grat aquella escala [de l'edifici del rellotge i que menava a les oficines del SMC] tan espaiosa com massa llarga, per tal d'anar a trobar-hi el Director i amic en l'efusió de la nostra dèria experimental, barrejada amb comentaris personals i el bescanvi sentimental, somogut per fets del moment. La Fundació C. R. C. augmentava i perfeccionava considerablement el seu fons observacional i justificava les refiances que nosaltres teníem de treure'n un treball de certa volada, comptant amb la col·laboració internacional.»

El tàndem, com també hem vist, funcionava molt bé. La confiança era total, de manera que moltes coses es feien quan calia i després es procurava donar-los la forma legal. És el cas de la nefologia catalana. El document que fixa les bases legals de treball és de l'any 1923, dos anys ben llargs després d'iniciar-se.

El treball conjunt no pogué, dissortadament, continuar a causa de la guerra i la postguerra. Però l'amistat es mantingué fins a la mort. Durant els temps de la Guerra Civil, Patxot, des de l'exili, es va preocupar per fer arribar, cada mes, queviures a la família de Fontserè. A la seva *Lettre* (1948), hi ha un encapçalament per a Fontserè: «Com que també coneixeu la mar, no us sorprendrà gens el vent de grop que estic proejant i cenyint.»

Una gran amistat que podria encara haver donat molts fruits, però que les circumstàncies realment adverses ho van impedir.

EPÍLEG

Hem intentat glossar i analitzar una de les múltiples facetes d'una personalitat tan bigarrada com Rafel Patxot, la de meteoròleg. És, potser, la faceta a què va dedicar més hores i, potser també, il·lusions. Poc coneguda la faceta del seu treball personal en aquest camp, podem concloure que hi va destacar amb una competència al nivell més alt. Malauradament el seu treball va quedar estroncat quan encara podia donar bells fruits. Respecte a la vessant del seu mecenatge en aquest camp, no tenim gaire més a dir que el que va escriure Gaziol a l'article citat: «Quan es contempla la tenaç i silenciosa obra protectora del senyor Patxot, es comprèn el veritable valor dels diners i la seva enorme potència espiritual.»

AGRAÏMENTS

A l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC) per les facilitats i l'ajuda subministrades a l'hora de consultar i reproduir els documents del fons documental del Servei Meteorològic de Catalunya i del Fons Fontserè, propietat de l'ICC, i molt especialment a Elisenda Ardèvol, que m'ha fet arribar amb tota puntualitat qualsevol document que he necessitat. També a la biblioteca de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona per facilitar-me l'accés a tota la documentació sobre aquest tema de què disposa.

79

PUBLICACIONS DE TEMA METEOROLÒGIC DE R. PATXOT

- PATXOT, R. (1905a). «La Tramontana». *Il·lustració Catalana*, núm. 102 (14 de maig de 1905), p. 316-318.
- PATXOT, R. (1905b). «La Tramontana». *Il·lustració Catalana*, núm. 103 (21 de maig de 1905), p. 332-334.
- PATXOT, R. (1905c). «Quelcom de meteorologia». *Il·lustració Catalana*, núm. 130 (26 de novembre de 1905), p. 764-765.
- PATXOT, R. (1908). *Meteorologia catalana: observacions de Sant Feliu de Guíxols: resultats del 1896 (parcial) al 1905*. Barcelona: [s. n.], tip. L'Avenç, 306 p.
- PATXOT, R. (1912). *Pluviometria catalana: resultats del cinquè 1906-1910 publicats amb la col·laboració dels observadors de Catalunya*. Sant Feliu de Guíxols: Observatori Català, 311 p.
- PATXOT, R. (1922). «Contribució a l'estudi dels corrents atmosfèrics mitgers». *Notes d'estudi del Servei Meteorològic de Catalunya*, núm. 5, 12 p. + làm.
- PATXOT, R. (1923). «Segon estudi horari de la pluja a Sant Feliu de Guíxols: observacions del març 1896 al juny 1923». *Notes d'estudi del Servei Meteorològic de Catalunya*, núm. 26, 18 p.
- PATXOT, R.; FONTSERÈ, E. (1929a). «Sur certains aspects et processus nuageux caractéristiques». CEN, núm. 82, 7 p. + 1 làm.

- PATXOT, R.; FONTSERÈ, E. (1929b). «Note concernant quelques photographies présentées a l'exposition du mois de Juin 1929». CEN, núm. 83, 11 p.
- PATXOT, R. (1948). *Lettre aux membres de l'Organisation Météorologique Internationale et aux Météorologues en général*. Friburg (edició privada), VI + 44 p.

PUBLICACIONS METEOROLÒGIQUES A EXPENSES DE R. PATXOT

- Àlvarez-Castrillón, M. (1927). “Microsismes observats a Barcelona durant els anys 1915 i 1916”, Memòries de la Secció de Ciències, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Vol. 1, n. 1, 47 p.
- Fontserè, E. (1925). *Atlas elemental de núvols: publicat a utilitat dels observadors de la xarxa meteorològica catalana*, Barcelona, Gustau Gili, 50 p. , [33] f. de làm.
- Fontserè, E. (1950). “La Tramuntana empordanesa i el Mestral del Golf de Sant Jordi”, Arxius de la Secció de Ciències, n. 21, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 83 p., il.
- Febrer Carbò, J. (1930). *Atlas pluviomètric de Catalunya*, Barcelona, Institució Patxot, 522 p., làm i taules.
- C.M.I.-C.E. N. (1930). *Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel: extractat de l'obra completa a utilitat dels observadors*, Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera, vol. I: Text (45pp.). Vol. II: Làmines (41 pp.).
- C.M.I.-C.E. N. (1935). *Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel: 1. Atlas general*, Barcelona, Institució Patxot, 121pp. + 174 làm.
- Jardí, R. (1927). “Estudis de la intensitat de la pluja a Barcelona”, Memòries de la Secció de Ciències, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Vol. 1, n. 2, 51-76, il.

BIBLIOGRAFIA

- BATLLÓ, J. (2005). «L'estudi dels núvols a Catalunya fins a la guerra civil». A: *XI Jornades de Meteorologia Eduard Fontserè*. Barcelona: Associació Catalana de Meteorologia, p. 13-24.
- BATLLÓ, J. (2008). «Apunts per a la història dels anys polars internacionals a Catalunya i Espanya». *Tethys*, núm. 5, p. 49-59.
- BATLLÓ, J. (2011). «La Societat Astronòmica de Barcelona i la Xarxa Pluviomètrica de Catalunya: 100 anys». A: *XVII Jornades de Meteorologia Eduard Fontserè*. Barcelona: Associació Catalana de Meteorologia, p. 17-27.
- BATLLÓ, J. (2013). «Cent anys d'observacions aerològiques a Barcelona». A: *XIX Jornades de Meteorologia Eduard Fontserè*. Barcelona: Associació Catalana de Meteorologia, p. 17-27.
- COLOMER-RIBOT, X. (2004). «Rafael Patxot, meteoròleg, astrònom i mecenes». *Revista de Girona*, núm. 226, p. 38-45.

- DELÉTRA-CARRERAS i PATXOT, N. (2008). *Rafael Patxot i Jubert: une vie de tramontane*. Lausana: Imprimeries Réunies de Lausanne, 164 p.
- FONTSERÈ, E. (1911). «La nueva red pluviométrica española». *Boletín de la Sociedad Astronómica de Barcelona*, vol. 1, p. 206-208.
- IGLÉSIES, J. (1983). *Eduard Fontserè: Relació de fets*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 176 p.
- LLEBOT, E. (2002). *Eduard Fontserè i Riba : semblança biogràfica : conferència pronunciada davant el Ple per Josep Enric Llebot Rabagliati el dia 18 de febrer de 2002*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 15 p. (Semblances biogràfiques; 24)
- LOCHER, F. (2008). *Le savant et la tempête*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 222 p.
- MALUQUER I SOSTRES, J. (1994). *Rafael Patxot i Jubert, mecenes i científic*. Barcelona: Pòrtic, 112 p. (Vides i memòries; 10)
- MALUQUER I SOSTRES, J. (2005). «Record i exemple de Rafael Patxot i Jubert». A: *XI Jornades de Meteorologia Eduard Fontserè*. Barcelona: Associació Catalana de Meteorologia, p. 117-122.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1996). «Rafel Patxot, retrobat». A: *Escriptors i erudits contemporanis*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 157-163.
- PATXOT I JUBERT, R. (1952). *Guaitant enrera: fulls de la vida d'un octogenari*. Ginebra, 949 p.
- OLIVÉ I GUILERA, F. (1999). «La construcció de l'antic refugi d'Ulldeter». *Muntanya*, núm. 823, p. 91-96.
- OLIVER, J. M. (1997). «Rafel Patxot i Jubert». A: *Historia de la astronomia amateur en España*. Madrid: Equipo Sirius, p. 157-165.
- PROHOM, M. (2006). «La contribución de la Sociedad Astronómica de Barcelona en la difusión de las observaciones meteorológicas en Catalunya (1910-1923)». *Investigaciones Geográficas*, vol. 40, p. 141-155.
- ROCA ROSELL, A., BATLLÓ, J.; ARÚS, J. (2004). *Biografia del Doctor Eduard Fontserè i Riba*. Barcelona: Associació Catalana de Meteorologia, 86 p.

AQUESTA EDICIÓ ESPECIAL NUMERADA
DE QUARANTA EXEMPLARS,
EN PAPER ORIGINAL DE RAFAEL PATXOT
AMB LA SEVA FILIGRANA,
HA ESTAT IMPRESA A L'OBRA DOR
DE IMPRESIÓ OFFSET DERRA
EL DIA 10 DE MARÇ DE 2014,
EN COMMEMORACIÓ
DEL 50è ANIVERSARI
DE LA SEVA MORT.

Núm.:01

Institut
d'Estudis
Catalans

